

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění

Zlata Borůvková

**Architektura a design obchodních domů
Prior od architektky Růženy Žertové**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Eva Novotná

Praha 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem Architektura a design obchodních domů Prior od architektky Růženy Žertové napsala samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů a literatury a že jsem ji nevyužila k získání jiného nebo stejného titulu. Souhlasím s tím, aby práce byla zveřejněna pro účely výzkumu a soukromého studia.

V Praze dne 28. června 2011

Zlata Borůvková

Bibliografická citace

Architektura a design obchodních domů Prior od architektky Růženy Žertové[rukopis] : bakalářská práce / Zlata Borůvková; vedoucí práce: Mgr. Eva Novotná. -- Praha, 2011. – 55 s.

Anotace

Cílem bakalářské práce je představit stavby obchodních domů od architektky Růženy Žertové, realizované v 60.-70. letech 20. století. Projekty od této architektky výrazně převyšovaly standard soudobých staveb potravinářského průmyslu. Práce se zaměří především na její realizace v Košicích, Ústí n.L. a Pardubicích. Podrobně bakalářská práce představí architekturu a design jednotlivých obchodních domů, okolnosti vzniku projektů a pokusí se téma obchodních domů v architektuře 60.-70. let zasadit do širšího společenského a především umělecko-historického kontextu.

Klíčová slova

Růžena Žertová, obchodní domy, architektura 60. a 70. let

Abstract

Design of Department Stores by Růžena Žertová.

The objective of the bachelor thesis is to introduce buildings of department stores designed by Růžena Žertová, constructed in the 1960s to the 1970s. The projects by this architect markedly surpassed the standard of contemporary food-processing-industry buildings. This thesis focuses on her work in Košice, Ústí n. L., and Pardubice.

Keywords

Růžena Žertová, design of Department Store, architecture of 1960s and 1970s.

Počet znaků (včetně mezer): 93085

Poděkování

Ráda bych zde poděkovala za podporu a cenné rady během psaní této práce. Obzvláště děkuji Mgr. Evě Novotné za vedení práce a také Mgr.Ing.arch. Petru Klímovi a Mgr.Ing.arch. Petře Gajdové za konzultace.

Děkuji také Ing.arch. Růženě Žertové za ochotu a vlídné přijetí.

Obsah

Úvod.....	6
1. Prostředí a podmínky vzniku obchodních domů.....	10
1.1. Architektura 60. a 70. let ČSSR.....	10
1.2. Výstavba obchodních domů.....	12
1.3. Normy obchodních domů Prior.....	13
1.4. Struktura projektových skupin zabývající se stavbami obchodu.....	14
2. Cesta Růženy Žertové ke stavbě obchodních domů.....	16
3. Realizované i nerealizované návrhy Růženy Žertové.....	18
3.1. Stavby a interiéry na Slovensku.....	18
3.2. Stavby a interiéry v Česku.....	19
3.3. Soutěžní návrhy obchodních domů.....	21
3.3.1. Návrh obchodního domu v Jihlavě.....	21
3.3.2. Návrh obchodního domu na Národní třídě.....	22
4. Obchodní dům Honrád.....	24
4.1. Konstrukce a exteriér stavby.....	25
4.2. Interiér.....	25
4.3. Zhodnocení.....	26
5. Obchodní dům Labe.....	29
5.1. Konstrukce a exteriér stavby.....	31
5.2. Interiér.....	32
5.3. Zhodnocení.....	35
6. Obchodní dům v Pardubicích.....	37
6.1. Konstrukce a exteriér stavby.....	38
6.2. Interiér.....	40
6.3. Zhodnocení.....	41
Závěr.....	43
Seznam literatury.....	45
Přílohy.....	48
Seznam vyobrazení.....	55

Úvod

Prvotním impulsem pro výběr tématu této bakalářské práce byl můj zájem o českou architekturu přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Zaujala mě přitom především skutečnost, že se jedná o období obrovského společenského zlomu. Příjezdem sovětských okupačních vojsk došlo k utužení moci komunistické strany a k definitivnímu potlačení reformních snah předchozích let, které do kulturní sféry přinesly osvěžující tvůrčí svobodu. V rámci architektonického oboru došlo k centralizaci projektových organizací a plošné výstavbě typizačních staveb. Novým měřítkem hodnot se stala především ekonomická úspornost a univerzálnost projektů. Pomalost stranických úředníků a nesmyslných byrokratických předpisů naštěstí dopomohla k tomu, že se řada zajímavých návrhů, vytvořených ještě v průběhu liberálních šedesátých let, dočkala své realizace, takže v průběhu sedmdesátých let vzniklo několik pozoruhodných staveb. Šlo především o objekty řazené ke společenské a kulturní vybavenosti měst. Ty měly kromě plnění své konkrétní funkce také úlohu reprezentativní. Architekti těchto staveb tak dostávali více prostoru a mohli, i když v okleštěné formě, využívat svůj kreativní potenciál. Rozhodla jsem se tedy, že svůj výběr zúžím na tento okruh projektů. Mezi nimi jsem pak hledala ty, které pracovaly s progresivními technologickými postupy a byly co nejméně zatíženy tvaroslovnými stereotypy. Tyto požadavky mě v podstatě přímo navedly k problematice obchodních domů. Málokteré stavby té doby totiž vynikají takovou dávkou výrazové osobitosti a invence.

Nové chrámy konzumu v antikapitalistické zemi představovaly už svým obsahem pro své tvůrce velkou výzvu. Zprvu mi samozřejmě na mysli vytanuly stavby, se kterými se setkávám nejčastěji, tedy především ty pražské, OD Máj, Kotva, či DBK Praha. Z důvodů mého zájmu o periferní oblasti jsem se však rozhodla pátrat v regionech mimo metropoli. V přehledové literatuře tohoto období, jako jsou Dějiny českého výtvarného umění. VI/1, 1958/2000, Česká architektura 1945–1995 či Česká architektura v proměnách dvou století: 1780–1980, mě poté zaujal obchodní dům v Pardubicích, který svou barevně i konstrukčně řešenou fasádou vedle ostatních staveb přímo zářil. Po zjištění, že architektem tak výrazné, zároveň však i technicky náročné úlohy je žena, Růžena Žertová, můj zájem nejenom o tuto stavbu, ale i o další tvorbu této autorky značně vzrostl. Ženy architektky, obzvláště ty nepracující v tandemu se svým manželem či druhem, byly a jsou i dnes stále spíše výjimkou. Začala jsem tedy hledat nejrůznější prameny a zjišťovat,

zda-li se architektkou a její tvorbou někdo již nezabýval. První prací, na kterou jsem narazila, byl projekt Barbory Klímové z Prague Biennale 2009, ve kterém autorka Žertovou představila nejenom jako architektku, ale ukázala i její pozdější řemeslnou tvorbu. Další připomenutí architektčiny tvorby pak přinesl nominační text na cenu české architektonické komory od Petra Pelčáka, Oldřicha Ševčíka a Ondřeje Beneše uveřejněné v Bulletinu české architektonické komory v roce 2009. V tom autoři vyzdvihují nejenom pardubický dům, ale zaměřují svou pozornost i na další architektčin projekt obchodního domu, OD Labe v Ústí nad Labem. Mimo to také zdůrazňují, že ačkoliv je Růžena Žertová autorkou mimořádně nadanou, zůstává její dílo neprobádáno. Tímto stručným výčtem v podstatě jakýkoli ucelenější nástin architektčiny tvorby končí.

Rozhodla jsem se tedy, že se této výzvy chopím a jako cíl práce jsem si stanovila představit obchodní domy této autorky. S ohledem k naplnění formy a obsahu práce jsem si vybrala jednu ústřední a dvě vedlejší stavby, které jsem chtěla představit blíže a demonstrovat na nich znaky architektčiny tvorby. Krátce po zadání tématu a započetí práce na něm jsem byla zkontakтовána Petrem Klímou, který právě rozpracovával svou diplomovou práci týkající se obchodních domů 60. a 70. let v Česku. Jako jeden z hlavních předmětů své práce si při tom zvolil právě pardubický obchodní dům od Růženy Žertové. Zároveň jsem v té době zjistila, že na brněnské univerzitě píše Petra Gajdová diplomovou práci, jejímiž ambicemi bylo kompletní představení tvorby i života Růženy Žertové. Brzké setkání s oběma autory mi pomohlo ujasnit si možnosti mého bádání a nasměrovalo mě k obsahu, který by do této látky přinesl něco nového. Místo pardubického domu jsem si za ústřední stavbu tedy vybrala obchodní dům Labe, který mě zaujal nejenom svým výjimečným skulpturálním provedením, ale také geografickou blízkostí, která mi umožnila časově náročnou práci s archivem. Další změna přišla i v představení vedlejší stavby. Tu měl zprvu představovat ostravský obchodní dům z počátku 80. let, který byl třetí realizovanou stavbou obchodního domu Růženy Žertové na území České republiky. Avšak po osobním setkání s architektkou, zprostředkovaném Petrem Klímou, jsem svou volbu změnila a zaměřila se na slovenský obchodní dům v Košicích. Důvodem tohoto kroku byla jednak informace, že Růžena Žertová již nebyla přítomná dokončování ostravské stavby, a také zjištění důležitosti košického obchodního domu, který představoval nejenom architektčinu, ale i československou premiéru staveb tohoto typu vůbec.

Poté co jsem si vyjasnila cíle a náplň svého bádání, jsem začala hledat dostupné prameny. Informace k jednotlivým stavbám jsem zpočátku hledala v dobových knihách, jako jsou Československá architektura 1945–1977 od Josefa Pechara, Soudobá architektura

ČSSR od Jaroslava Vebra či Architektúra na Slovensku 1945–1975 od Martina Kusého. Ty mi však posloužily pouze k nastínění jednotlivých obchodních domů a fotografické dokumentaci. Hlavní zdroj k popisu konkrétních staveb jsem našla v dobových odborných časopisech – Československý Architekt, Architektura ČSR či ve slovenském Projektu. Ty přinášely také studie typologických staveb nejenom u nás, ale i v zahraničí. Spoustu zajímavých informací ke konkrétnější problematice, jako byl například provoz obchodního domu či stavebních skupin jsem našla v podnikových brožurách a memoárech architektů, které často obsahovaly i cenné osobní zkušenosti. Co se týče soudobé literatury, jedná se stále o téma čerstvé a neprozkoumané. Výjimku tvoří například kniha „Zlatá šedesátá“ od autorů Oldřicha Ševčíka a Ondřeje Beneše či Bruselský sen od Víta Havránka a kolektivu, která je obsáhlou sondou nejenom do uměleckého, ale i společenského vývoje tehdejšího Československa po naší úspěšné účasti na bruselském Expu 1958.

Při sepisování informací o jednotlivých obchodních domech se mi hlavním zdrojem staly kromě již zmiňovaných dobových článků především archivní spisy, a také aktuální práce mých již zmiňovaných kolegů.

V případě ústřední stavby této práce, OD Labe, jsem primárně pracovala především s archivními zprávami, uloženými v městském spisovém meziarchivu Ústí nad Labem. Za hlavní pramen pardubického domu jsem zvolila nejčerstvější a zatím i nejobsáhlejší studii této stavby, již zmiňovanou magisterskou práci Petra Klímy. Dalším důležitým zdrojem se stala i práce od Petry Gajdové, na kterou mě sama architektka odkázala. Ta při psaní své práce pracovala s osobním archivem Žertové a získala tak mnoho mimořádně cenných materiálů. V neposlední řadě bych zmínila i osobní návštěvu architektky v jejím domě v Brně. Tato zkušenost mě obohatila nejenom o cenné informace, ale především mě seznámila s neuvěřitelně vitální a bystrou ženou vyzářující stejně jako její dílo neobyčejnou sílu a charisma.

Co se týká metody, zvolila jsem analytický systém, při kterém se snažím postupovat od obecné roviny ke konkrétní problematice. Za náplň první kapitoly této práce jsem si tedy určila co nejvíce přiblížit prostředí a okolnosti vzniku vybraných staveb. První podkapitulu proto věnuji představením československé architektury 60. až 70. let, tedy době, kdy vybrané domy vznikly. Následující podkapitola je věnovaná historii a popisu norem nových obchodních domů. Kromě urbanistického začlenění a rozdělení domů do různých typů zde popisuji i předlohy k vnitřnímu zařízení a provozu staveb. Po osvětlení stavebních regulí pak přecházím k organizaci architektonických skupin, zabývající se projektováním staveb pro obchod. Konec celé kapitoly věnuji představení

samotné Růženy Žertové. V této části, se záměrně vyhýbám ucelenému životopisu, který by byl pro mou práci neopodstatněný. Naopak, z jejího života si vybírám a chronologicky zařazuji jen ta fakta, která nějakým způsobem souvisí s vybranými obchodními domy.

Následující kapitoly se pak týkaly samotných architektonických staveb. V té první uvádím kompletní výčet architektonických realizovaných i nerealizovaných projektů, v následujících kapitolách představuji tři vybrané stavby v chronologickém pořádku. Zde jsem stejně jako v první části postupovala analytickým způsobem. Zprvu jsem u každé stavby uvedla lokaci a společenské okolnosti jejího vzniku, popsala její konstrukci a exteriér, dále interiér a nakonec jsem se pokusila o její zhodnocení.

1. Prostředí a podmínky vzniku obchodních domů

1.1. Architektura 60. a 70. let ČSSR

Rok 1948 byl pro Československo rokem přelomovým. Do čela vlády se totiž dostala komunistická strana, která se na více jak 40 let stala jedinou politickou mocí u nás. Její působení nepřineslo pouze politické a společenské změny, ale samozřejmě i změny kulturní. Ty se v architektuře, ve svých počátcích, projevovaly přijetím nového sovětského modelu, využívající ke své propagaci historizující tvarosloví. Tento, ze Sovětského svazu importovaný sloh, známý také jako socialistický realismus, se však pro české prostředí projevil jako sloh zcela nevhodný. Architektonická obec se proto pokusila navázat na doznívající slávu funkcionalismu, ten však byl společně s dalšími modernistickými styly, vyhodnocen jako vykořisťující, pro pracující lid nečitelný, v rámci „vyššího zájmu“ nevhodný a jeho používání bylo tedy státem nedoporučené. Předepsaný historizující sloh začal pomalu ustupovat až roku 1953, po smrti jeho největšího propagátora, sovětského diktátora Stalina. Oficiálně pak roku 1956, kdy Nikita Chruščov pronesl svou slavnou kritiku Stalinova kultu osobnosti, v němž mimo jiné odsoudil i eklektičnost a ekonomickou náročnost tohoto stylu. Tímto proslovem se pozvolna dosáhlo liberálnějšího nejenom politického, ale i tvůrčího projevu, který byl utvrzen veleúspěšnou českou účastí na bruselském Expu 1958. Nastal čas tzv. „zlatých šedesátých“, období všeobjímajícího optimismu, tvůrčích experimentů a zpětného navázání kontaktů se západním světem. Reformy vyvrcholily roku 1968 Pražským jarem. V rámci architektury můžeme pozorovat navázání jak na předválečný funkcionalismus, tak zpětné uvedení západního internacionálního stylu. Tyto západní vlivy byly otevřeně přijímány pro svůj technologický pokrok, zároveň však byly českými teoretiky podrobeny tvrdé kritice. Ta v sobě nesla nejenom ideologický idealismus zdůrazňující regionálně tradiční ukázněnost a střídmost staveb, jenž odráží socialistické myšlenky, ale také zakrývala úpadek stavebních technologií, který se od dob znárodnění stále prohluboval. Kromě stylového uvolnění, došlo i k reformám struktury projektových podniků a sdružení. Vedle centrálně řízených projektových ústavů vzniklo několik experimentálních projektových organizací (např. SIAL - Sdružení inženýrů a architektů Liberec, SPA - Sdružení projektových ateliérů), které se staly svěžím příslibem nejenom různorodosti a invence

projekční činnosti, ale i obnovy prestiže architektů a stavebních inženýrů.¹ Tento čas rozpuku snažící se o svobodnější cestu socialismu, byl náhle ukončen v srpnu 1968, intervencí sovětských vojsk. Období nadějí se náhle přeměnilo na období represí a mocenské manipulace.

Politické vedení státu se zbavilo svých liberálně smýšlejících členů a zrušilo veškeré reformy provedené během času uvolnění. Stejně jak po r. 1948, i nyní byla řada lidí, z velké části inteligence, donucena k emigraci. Ti, kteří zůstali a ukázali svůj nesouhlasný postoj k okupaci, pak čekala odplata v podobě politické perzekuce. Řada omezení se samozřejmě týkala i architektury. Na rozdíl od padesátých let si sice ideologové nedovolili kritizovat určitý styl jako protisocialistický, řada tvůrců však byla především pro svůj občanský postoj odstřižnuta od zajímavějších zakázek a jejich práce se dostala na černou listinu záměrně nepublikovaných. *Tvůrčí skupiny, rodící se kolem roku 1968 jako možné zárodky budoucí myšlenkové diferenciacce, pak byly záhy zlikvidovány ve jménu jednotného (a tedy kontrolovatelného) Svazu architektů ČSSR,² stejně jako se nové volnější formy projektových organizací postupně opět podřizovaly centralizovanému systému státních projektových ústavů.³*

Zpočátku nepůsobila změna situace radikálně. Kvůli pomalosti a setrvačnosti výroby, se zpočátku 70. let ještě dokončovaly zajímavé projekty navržené v předchozím desetiletí.⁴ Avšak nové návrhy vznikaly již pod diktátem stavební výroby a plánovacích hospodářských ukazovatelů.⁵ Symbolem dobové architektury se stalo panelové sídliště. To svým typizačními a ekonomickými parametry úspěšně splňovalo státem předepsané normy, ale úzký rejstřík používaných prefabrikátů a omezená panelová technologie zcela omezila autorskou kreativitu a devalvovala jakékoliv estetické ambice. Jediné stavby, na kterých ještě můžeme pozorovat architektonický vývoj, jsou stavby ne-pro-bydlení. Tedy stavby veřejné či obecně stavby s individualizovanou náplní, jež přece jen vyžadovaly netypizované řešení. I tato oblast architektury ovšem trpěla nedostupností technologií, materiálů a finančních prostředků. Mnohem zásadněji ji však ovlivnilo zmrazení tvůrčí atmosféry. Zcela nedostatečná informovanost o zahraničním dění, opuštění

¹ <http://deltaplan.cz/o-spolecnosti/historie-atelieru-deltaplan/>, vyhledáno 23.3.2011.

² Tento ideologický svaz, mívající za úkol především kontrolu „správnosti“ architektonických názorů vznikl po rozpuštění stejnojmenného, opravdu tvůrčího svazu, fungujícího mezi léty 1968–1971.

³ DČVU VI/1 2007, 388

⁴ Např.: Budova Národního shromáždění (K.. Prager, J. Albrecht; 1967–71), Intercontinental (K. Filsák, K. Bubeníček, J. Šrámek, J. Švec; 196–74), hotel Thermal (V. a V. Machoninovi; 1967–1975).

⁵ DČVU VI/1 2007, 388

principu architektonických soutěží (připomeňme, že mnohé zajímavé realizace vzešly právě ze soutěží, jež stačily proběhnout ještě na sklonku šedesátých let), přidělování projektů ateliérům převážně podle územní příslušnosti, to vše výrazně tlumilo tvořivou konkurenci, rozvoj invence a přirozený nástup nové generace.⁶ I přes všechny tyto zatěžující podmínky můžeme s odstupem času identifikovat několik staveb, které se pokusily vymanit z přímočaré formální jednoduchosti, již byla zatížená standardní produkce. Nezasřešoval je přitom žádný jednotný styl, jako spíš snaha o diferenciaci a individuální výraz. *Spektrum architektonických projevů sahalo od sochařsky modelované architektury, přes složitou hru půdorysů a struktur až po výraz opírající se o dominantní působení priznaných konstrukcí a technických prvků*⁷.

1.2. Výstavba obchodních domů

První vlna výstavby válkou zničené Evropy mířila k bytové výstavbě. Záhy se však objevila problematika občanské vybavenosti jak těchto nově vzniklých městských částí, tak i historických center. Od počátku šedesátých let, tak můžeme najít v odborných časopisech články zabývající se touto problematikou.⁸

„První generace“ nových obchodních domů po 2. světové válce vznikla koncem šedesátých let v Plzni, Bratislavě a Košicích. Jelikož se jednalo o stavby nového typu prodeje, staly se tyto objekty, společně s obdobnými projekty v NDR,⁹ určitými prototypy, podle kterých se řídilo dispoziční řešení a zařízení staveb na celém území ČSSR.

Nový typ prodejny spočíval především v zavedení nové, samoobslužné formy prodeje. Ta vystřídala dřívější prodej s obsluhou, neboli pultový prodej, známý například z nejmodernějšího obchodního domů meziválečného období, OD Bílá Labuť. Tento celosvětový trend plošného zavádění samoobsluh, na konci 60. let souvisel především s nárůstem prodávaného zboží, ale i s vzrůstající kvalitou obalových materiálů a v neposlední řadě také s časovou zaneprázdněností zákazníků. Původní pokusy o uplatnění samoobsluh můžeme nalézt již v roce 1912 v USA. Do Evropy tato nová forma prodeje přišla až o víc jak dvě desítky let později. Roku 1938 byla zavedena první evropská samoobsluha v Německu, po které o rok později následovala prodejna

⁶ DČVU VI/1 2007, 393

⁷ DČVU VI/1 2007, 395

⁸ JENDREJÁK 1965, 2

⁹ Typizace prodejen v NDR 1976

ve Švédsko.¹⁰ První samoobsluha v Čechách byla datována k roku 1955 v Husitské ulici na pražském Žižkově.¹¹ Šlo ale o solitérní pokus, k plošnému zavedení této formy prodeje u nás došlo až s celosvětovým trendem na konci šedesátých let.¹²

Co se týká urbanistického začlenění obchodních středisek, místním trendem bylo, na rozdíl od „západních“ tendencí umístit obchodní středisko na okraj města, lokalizovat nová střediska do centra města nebo na přístupové trasy. Obchodní dům se tak měl stát novým centrem, tržištěm, místem k setkání. Slovenské pojetí výstavby obchodního centra bylo navíc oproti té české velkorysejší. Stavba obchodního centra totiž redefinovala centrum města a tak byl k nákupnímu domu zpravidla přiřazen i reprezentativní hotel.¹³

1.3. Normy obchodních domů Prior

Obchodní domy byly podle velikostí prodejní plochy rozděleny na tři typy: menší 2000–4000 m², střední 4000–7000 m² a větší 7000–10000 m².¹⁴ Podle typu velikosti, pak byla určena vybavenost každého z domů. Nezávisle na velikosti však byl obchodní dům rozdělen do devíti sektorů. Tyto sektory se pak lišily pouze svým rozsahem. Procentuální zastoupení hlavních prodejních skupin u všech typů činilo asi 10 % potravin, 50 % textilu a oděvu a 40 % průmyslového zboží. Ve všech typech byla také zavedená nová forma prodeje – samoobslužný prodej a volný výběr.

Toto výše uvedené rozčlenění a zastoupení ovlivnilo i dispoziční řešení domů. Optimální prodejní plocha byla obdélníková, blízcího se tvaru čtverce, s minimálním narušením konstrukčními podporami či výklenky omezující přehlednost. Pro ucelenost plochy bylo doporučeno, aby stavba měla pouze jeden hlavní a jeden vedlejší vchod. Od těchto vstupů pak vedla hlavní komunikace, která byla následně rozdělena na menší, vedlejší cesty.¹⁵ Hlavním přepravním prostředkem pro vertikální komunikaci pak zajišťovaly eskalátory. Krom nich, každá stavba obsahovala také schodiště a osobní výtah, ten však měl jen doplňovací funkci, především pro pohyb starších a nemocných osob. Všechny tyto prostředky byly situovány excentricky, tak, aby přímo nezasahovaly

¹⁰ STARZYCZNÁ/STEINER 2000, 85

¹¹ http://www.nezapomente.cz/view/prvni_samoobsluha, vyhledáno 23.5.2011

¹² SMRČKA 1960, 2

¹³ ŠEVČÍK/BENEŠ 2009, 61

¹⁴ Jednotná organizácia a riadenia a prevádzky obchodných domov Prior 1973

¹⁵ Hlavní komunikace měla mít optimálně 3 m, vedlejší 1,5 m.

do prostor prodejní plochy. Celková prodejní plocha pak měla být rozdělena dle rastru: přízemí – potraviny, první patro průmyslové zboží a druhé patro odívání. V nejvyšším patře pak byla umístěna restaurace a jídelna pro zaměstnance.

Nezávisle na dopravě zákazníků, pak byla řešena cesta zaměstnanců. Ta v každém obchodním domě začínala v přízemí, ve vrátnici, kde se zaměstnanci hlásili k nástupu či odchodu z pracoviště. Dále vedla samostatným schodištěm či výtahem do centrální šatny, která byla zpravidla umístěna v nejvyšším patře, kde bylo zajištěné přímé osvětlení a větrání. Součástí centrální šatny byla i centrální mužská a ženská umývárna. Dalším významným prvkem byla jídelna pro zaměstnance, ta byla ve středních a větších domech často spojena s restaurací.

Dalším z charakteristických znaků obchodního domu byla rozsáhlá nabídka služeb. Tyto služby navazovaly buď na cesty zákazníků¹⁶, prodejní oddělení¹⁷ nebo cesty zboží.¹⁸ Povětšinou byly situovány mimo prostor etážové samoobsluhy.

V neposlední řadě také architekt musel při projektování počítat s rozsáhlým technickým zázemím každé stavby. Mimo jiné musela být zajištěna přímá návaznost mezi prodejní plochou a centrálním skladem, jenž byl zpravidla umístěn v suterénu budovy.

1.4. Struktura projektových skupin zabývajících se stavbami obchodu

Připojení Československa k sovětskému mocenskému bloku neznamenal pouze vstup státu do ideologického totalitarismu, ale také celkovou reorganizaci správy. Celorepublikové zestátnění se nevyhnulo ani stavebnímu oboru. Ten na to byl ostatně dlouho připraven, první návrhy zestátnění stavebnictví vycházející byly zpracovány již za doby první republiky a tak není divu, že již v říjnu 1945 byl ustanoven tzv. „Zákon o znárodnění stavebnictví“, jehož složkou byl i paragraf o vytváření stavebních podniků. Na podzim 1948 pak Československé stavební závody vyzvaly všechny tvůrčí architekty ke vstupu do jednotné projektové organizace, budoucího Stavoprojektu.¹⁹ který byl postupně rozdělen na specializované projektové ústavy.²⁰ Jedním z ústavů byl

¹⁶ Informace, centrální výdej zboží, dětský koutek, úschovna, umývárna a WC,..

¹⁷ Např.: rychloopravny, kosmetická poradna,...

¹⁸ Dobírková – zásilková služba

¹⁹ MASÁK 2006, 11

²⁰ Stavoprojekt byl roku 1954 rozdělen na 15 samostatných projektových ústavů, které byly delimitací roku 1956 rozšířeny o dalších o 6 ústavů.

i Potravinoprojekt, jehož náplň tvořilo i projektování a typizaci obchodních staveb. Roku 1960 pak proběhla další delimitace²¹, po které byl tento úkol svěřen nově vzniklému Státnímu projektovému ústavu obchodu neboli zkráceně SPÚO.²²

SPÚO měl na celém území Československa tři pobočky - pražskou, bratislavskou a centrální brněnskou. Zadání úkolů do jednotlivých ateliérů pak bylo určeno dle potřeby i zeměpisné polohy. Pražský ateliér zpravidla zpracovával zakázky na českém území, bratislavský na Slovensku a třetí, nejvýznamnější ateliér v Brně řešil projekty po celém území státu. Mimo to mohly jednotlivé ateliéry získat zakázky také účastí ve vnitropodnikových soutěžích ústavu.

²¹ URLICH 2006. Sirotek: „Roku 1960 vznikly rozdělením Ministerstva obchodu a potravinářského průmyslu dva projektové ústavy.“

²² Dále jen SPÚO.

2. Cesta Růženy Žertové ke stavbě obchodních domů

Jedním z projektantů v brněnském ateliéru byla i Růžena Žertová. Právě díky působení Žertové v brněnském ateliéru můžeme její stavby nalézt jak na území dnešní České republiky, tak i Slovenska. Pokud bychom se snažili najít kořeny či dílčí faktory architektní tvorby, hned na začátku zaujme skutečnost, že studium architektury bylo pro Žertovou v podstatě vynucenou volbou.²³ Ona sama zdůrazňuje, že architekturu nikdy studovat nechtěla.²⁴ Zajímala ji řemesla. Tato informace je pro uchopení její práce zcela zásadní. Invenční tvorba a až alchymická práce s materiálem, především s kovem, prochází celý její život. Jako nejvýraznější příklad uveďme její pojetí fasád. Ty se často staly nejenom svrchní pláštěm, ale i hlavním nositelem idey celé stavby. Krom architektonické činnosti stojí za zmínku i její návrhy originálního nábytku, lamp či šperků. Tyto sekundární tvůrčí činnosti totiž demonstrují umělecké chtění autorky. Podstatná pro Žertovou je tvorba samotná, forma vyjádření je až druhotná. Tento přístup jí dovoluje překračovat standardizované principy a nebát se zkoušet nové věci.

Dalším stěžejním bodem architektní tvůrčí dráhy je studium architektury na Vysokém učení technickém v Brně. Žertová sem přešla z pražské ČVUT, kterou musela z politických důvodů opustit. V Brně nastoupila do ateliéru legendárního projektanta nemocnic, následovníka corbusierovských tradic, arch. Bedřicha Rozehnal. Ten byl nejenom nositelem modernistických přístupů v architektuře, ale díky své vlídné povaze i velmi oblíbeným a respektovaným profesorem. I přes tuhá padesátá léta, jež se nesla v duchu socialisticky realistické doktríny se mu podařilo v ateliéru udržet příznivé klima pro svobodnou práci. Zároveň však nezapomínal na praktickou stránku architektury. Účelnost se kloučila s estetickým. Jak vzpomíná Žertová v rozhovoru publikovaném v profesorově monografii...„ *Rozehnal vás prostě dokázal naučit projektovat. Podívat se na architekturu jako na skládačku, která se staví do nějaké kompozice a má určitou funkční náplň. Výsledek musí být estetický. Dokonce něco víc než estetický. Protože současně musí být dokonalý ve svém provozu. A přitom musíte umět komunikovat s tím, kdo to zaplatí. Kdo do toho všeho, co vymyslíte, dá peníze a bude mu to sloužit. Prostě takový praktický*

²³ Rozhovor s Růženu Žertovou dne 23.6.2011. Žertová chtěla studovat textil na VŠUP, ale kvůli špatnému kádrovému posudku rodiny jí byla povolena pouze architektura.

²⁴ PELČÁK 2009a. „...mně tehdy architektura nic neříkala, takže jsem tam dělala kostky. Nechtěla jsem to studovat, tak jsem demonstrovala, že to nechci studovat.“

pohled na architekturu, to je od pana profesora Rozehnal.“²⁵ Jejich úzce přátelský vztah dokazuje i fakt, že se v době jeho pobytu ve věznici, kam se dostal v zinscenovaném procesu, stala jednou z jeho nejbližších osob. Mimo jiné byla Rozehnalem pověřena i úkolem dovést do Liverpoolu materiály pro výstavu jeho prací. Tu r. 1966 pořádal profesorův přítel, celosvětově uznávaný architekt Ernst Wiesner.²⁶

Po absolutoriu Žertová nastoupila do Potravinoprojektu, kde pracovala pod vedením architekta Zdeňka Řiháka.²⁷ Odtud roku 1960, z důvodů delimitace Ministerstva potravinářského průmyslu a obchodu, přestoupila do Státního projektového ústavu obchodu v Brně (SPÚO), kde byl vedoucí osobností Ing. arch. Jaromír Sirotek.²⁸ Toho architektka znala již z dob svých studií, kdy na katedře architektury působil v kanceláři prof. Rozehnal.²⁹ V brněnském ateliéru pak mladá architektka dostala jedinečnou příležitost navrhovat obchodní domy napříč celou republikou. Zprvu působila především na území Slovenska, později vypracovala několik realizovaných i nerealizovaných návrhů na území dnešní České republiky. Její činnost v tomto ústavu byla ukončena roku 1984, kdy byla z politických důvodů odstavena z rozpracovaného projektu OD Ostrava. Tímto vynuceným odchodem skončila nejenom s navrhováním obchodních domů, ale na několik let i s architekturou samotnou. Projekční činnost byla totiž svázaná s působením ve státním ústavu. Žertová však stejně jako nikdy předtím, nedělala morální kompromisy, a tak několik následujících let zaměřila svůj zájem o již výše zmíněná řemesla. K projektování se vrátila až po pádu komunismu. Roku 1990 založila vlastní architektonické studio, ve kterém navrhla řadu rodinných domů a začala se věnovat návrhům obytných souborů určeným mladým rodinám i starším lidem.³⁰ Této své projekční „vášni“ se i přes řadu zdravotních komplikací věnuje s pro ní typickým zápalem dodnes.

²⁵ PELČÁK 2009a, 24

²⁶ PELČÁK 2009b, 121

²⁷ Ten je širší veřejnosti znám především jako autor hotelů, především pak kontroverzní Labské boudy v Krkonoších či brněnského hotelu Continental. Řihákovou další doménou byly projekty obchodních domů, z nichž za zmínku určitě stojí OD v Brně či v České lípě.

²⁸ Ševčík/Pelčák/Beneš 2009b

²⁹ PELČÁK 2009a, 20

³⁰ Rozhovor s Růženu Žertovou dne 23.6.2011

3. Realizované i nerealizované návrhy Růženy Žertové

3.1. Stavby a interiéry na Slovensku

Po několika peripetiích, kdy zkraje své kariéry Žertová odešla z ostravského Stavoprojektu³¹ a ocitla se tak na čas bez zaměstnání, se nakonec dostala do Potravinoprojektu, později rozděleného do SPÚO, což její profesionální dráhu vymezilo na stavby této typologie. Počáteční úkoly mladé architektky směřovaly na východ země, na Slovensko, kde krom obchodních domů vytvořila i osobitý interiér k Park hotelu Nový Smokovec.

Prvním ze slovenských úkolů se stala výstavba OD Honrád v Košicích. Tento obchodní dům, který je jednou ze tří podrobněji představených staveb, se stal určitým typologickým prototypem obchodních domů na našem území a odstartoval architektčinu samostatnou projekční dráhu. Po prvním úspěchu byl Žertové svěřen úkol na další obchodní dům situovaný stejně jako ten předešlý na území dnešního Slovenska. OD Dodo v Michalovcích na kterém Žertová začala pracovat od roku 1967 byl dvoupodlažní objekt jednoduchého obdélníkového půdorysu o celkové obestavěné ploše 3000 m². Z této celkové plochy pak více než polovinu, konkrétně 1650 m² zabírala prodejní plocha. Ta byla rozložena do obou podlaží. Spolu s ní tvořil celkový prostor bufet (o rozloze 110 m²) umístěný společně s prodejem potravin do přízemí. Zajímavého pojetí se dočkala vnější podoba stavby. Zatímco přízemí domů bylo stejně jako u košického domu obehnáno skleněnou výkladní skříní, hmota prvního patra byla rozdělena úzkými okny na osm kvádrů o různé šířce. Členitost objektu ještě umocnily kvádrové skleněné výlohy rozestavěné po obvodu stavby, které svým zastřešením vytvořily okolo stavby krytý průchod. Ačkoliv koncept stavby je autorčin, výsledná podoba není zcela jejím dílem. *Proměnilo se umístění komunikací uvnitř dispozice, osazení stavby do situace nebo velikost krytého parteru.*³² Žertová se na projektu podílela přibližně do roku 1968, tedy do dostavby

31 Důvodem byla neochota jejího tehdejšího nadřízeného Josefa Kempného, uvolňovat ji ke studiu scénografie, kam Žertová po svém ukončení architektury úspěšně složila přijímací zkoušky.

32 GAJDOVÁ 2010, 28

košického domu. Poté byla „odvelena“ ke stavbě OD Labe na druhém konci republiky, v Ústí nad Labem.

Kromě výstavby obchodních domů zanechala Žertová na slovenském území ještě další stopu. Tentokrát se však nejednalo o žádný větší stavební počín, ale o návrh interiéru k Park hotelu Nový Smokovec. V řešení obdobného úkolu nebyla architektka žádným nováčkem. Navrhování interiéru se věnovala již během prvních let svého působení v brněnském Potravínoprojektu. A počítala s ním i ve svých následujících projektech.³³ Interiér totiž nepokládala za pouhý sekundární prvek stavby, ale za rovnocennou součást konzistentního celku. Výjimečnost návrhu k Park hotelu Nový Smokovec ještě umocňuje fakt, že autorem stavby byl architektčin manžel, architekt Igor Svoboda.³⁴ Ten Žertovou k projektu přizval nejenom jako zaměstnankyni SPÚO, ale jako samostatnou výtvarnici. Žertová tak mohla v plné míře využít svých znalostí a citu pro práci s materiálem a s řemeslem. V návaznosti na stavbu samotnou, která korespondovala s vysokohorským prostředím, autorka pracovala především s přírodními materiály a paletou zemitých barev (hnědé a oranžové). Nezabředla však do prvoplánově „zbojnického“ provedení,³⁵ ale sofistikovaně jich využila k vytvoření současného a zároveň se svým prostředím harmonizujícího designu. Při navrhování jednotlivých místností zohlednila nejenom jejich funkci, ale i čas jejich největší frekventovanosti,³⁶ čímž pro návštěvníky vytvořila moderní a zároveň komfortní prostředí.

3.2. Stavby a interiéry v Česku

Jak jsem již uvedla v kapitole o struktuře staveb obchodu, Žertové pracoviště, brněnské SPÚO, bylo centrálou staveb této typologie a dostávalo tak zakázky z celého tehdejšího Československa. Po úspěšných realizacích na Slovensku získala mladá

33 Interiéry a umělecká díla hrála v autorčiných návrzích vždy důležitou roli. Jako nejdůležitější příklad autorčiny snahy o „gesamtkunstwerk“ bych jmenovala OD Pardubice.

34 Mladí architekti se seznámili během práce v SPÚO, kde společně pracovali v ateliéru vedeném architektem Hlavsou.

35 HAIMANN 1971, 265

36 Zatímco jídelna, kterou návštěvníci využívají během dne, byla laděná do světlých tónů, vinárna, vyhledávaná především v pozdějších hodinách byla vymalována tmavými barvami, které vyvolávaly žádanou intimní atmosféru.

architektka zakázky i na českém území. První z těchto staveb byl OD Labe, tedy stavba, které je v mé práci vyhrazen největší prostor. Na zakázce začala Žertová pracovat již během dostavby OD Dodo v Michalovicích, což zapříčinilo architektčinu nepřítomnost při dozoru nad dokončením slovenského obchodního domu a tedy i zmenšení jejího vlivu na konečnou podobu stavby. Druhým na českém území realizovaným architektčíným počinem byl její nejslavnější obchodní dům v Pardubicích. Ten se stal ikonou české moderní architektury především zásluhou originálního grafického řešení fasády. Krom těchto staveb, kterým se budu více věnovat níže, dostala autorka za úkol také návrh nového obchodního domu v Ostravě. Tento dům se stal, do jisté míry, jejím osudným. Během jeho zpracování, z důvodů vnitropodnikových i městských tlaků, odstoupila nejenom z projektu, ale dala výpověď i v SPÚO, na čas opustila architekturu a začala se živit uměleckým řemeslem.³⁷ Dokumentaci tohoto ostravského návrhu mapuje především architektčín osobní archiv, který ve své práci zpracovala Petra Gajdošová. Pokud jde o zadání, nejednalo se o žádnou lokální zakázku. Ostrava byla v 60. a 70. letech na vrcholu své slávy. Hornické město představovalo jakousi výkladní skříň úspěchu tehdy protěžovaného těžkého průmyslu. Za prací se sem stěhovaly stovky rodin, které krom nových bytů potřebovaly i odpovídající lákavou nabídku nových služeb. Tu měl částečně zajistit právě nový obchodní dům, jenž měl svou plochou 12000 m², patřit k jednému z největších v republice. Pro objekt byla zadavateli určena parcela v centru města poblíž dnešního Masarykova náměstí, hned vedle funkcionalistického domu Tomáše Bati. Ten vzala při svém projektování Žertová v potaz a přizpůsobila mu výšku svého návrhu. Vznikl tak model jednoduchého obdélníkového půdorysu se čtyřmi nadzemními a jedním podzemním patrem. Venkovní fasádu se architektka, stejně jako u pardubického domu, rozhodla pojmout jako grafický poutač. Při jejím navrhování vzniklo několik modelů, z nichž za definitivní Žertová označila variantu prosté bílé fasády, kterou objímají zelenožluté lamelové pruhy znázorňující mapu provozu v domě a jeho okolí.³⁸ Stejně jako v případě ostatních domů, ani zde nebyla barevnost fasády náhodná. *„Obě barvy³⁹ jsou ještě ve spojení s černou barvami horníků, nachází se i na hornickém znaku. Větší barevnost... nebyla v Ostravě přístupná. Útvar hlavního architekta se vyjádřil, že barvu je možné použít*

37 Bez příslušnosti k některému ze státních projektových ústavů nebylo možné dál vykonávat architektonickou praxi.

38 KLÍMOVÁ 2009

39 Zelená a žlutá.

*pouze na barevných štítech na sídlištích, nikoliv v centrech měst.*⁴⁰ Jak jsem již uvedla, tento návrh nakonec Žertová z důvodů okolních tlaků nerealizovala. Po jejím odchodu se stavby ujal její spolupracovník z brněnského SPÚO, architekt Jan Melichar⁴¹

3.3. Soutěžní návrhy obchodních domů

Jak jsem již zmínila v podkapitole věnované struktuře projektových skupin, jednou z cest k získání nové zakázky byla účast ve vnitropodnikové soutěži. K několika takovým soutěžím byla přizvána i Růžena Žertová, která patřila k průkopníkům projektování obchodních staveb v tehdejší Československu. Z těchto jejích soutěžních návrhů bych připomněla návrhy obchodních domů v Jihlavě a na Národní třídě v Praze. V obou případech se jedná o dodnes diskutované stavby, do jisté míry symboly obchodního domu minulého režimu. Zatímco pražskému obchodnímu domu, známému pod názvem OD Máj, byly jeho kvality, jeho prohlášením za kulturní památku, oficiálně uznány,⁴² jihlavská stavba čelí od počátku své existence kritice jak ze strany odborníků, tak i laické veřejnosti.

3.3.1. Návrh obchodního domu v Jihlavě

Autorem jihlavského, nechvalně známého obchodního domu je architekt Zdeněk Sklepek⁴³. Ten výstavbu započal roku 1977, tedy celou dekádu od průběhu soutěže na její realizaci.⁴⁴ Té se zúčastnila i Růžena Žertová, která ze všech přihlášených nejlépe splnila daná kritéria a soutěž vyhrála.⁴⁵

Nový obchodní dům s prodejní plochou 3000 m²⁴⁶ měl vzniknout na zadavateli přiřazené svažité parcele na jižní straně náměstí Míru.⁴⁷ Ačkoliv již samotná lokace určila,

40 GAJDOVÁ 2010, 54

41 Autor několika obchodních domů, např. v Karviné, Trenčíně či Banské Bystrici. Jeho nejznámější stavbou pak je OD v Olomouci.

42 Stalo se tak na popud předního českého historika architektury, Rostislava Šváchy.

43 SKLEPEK 1985, 4–7

44 Soutěž proběhla v letech 1967–1968.

45 Těmi byla například stavba s konstrukčním modulem 9 x 9 m či zachování památkou chráněných staveb, které určenou parcelu obklopovaly.

46 FUCHS 1969

47 Dnes Masarykovo náměstí.

že stavba značně zasáhne do historického centra města, Žertové se podařilo vypracovat úkol originálním a zároveň citlivým způsobem. *Požadovaný rozsah prodejních ploch umístila do dvoupodlažního "objemu", který zařizla do svažitého terénu náměstí mezi obě kašny⁴⁸, při čemž dolní podlaží, určené pro prodejní plochu bylo na úrovni dolní kašny, v druhém patře byly situovány sklady. Střecha domu, tvořená terasou pak plynule navazovala na horní část náměstí.*⁴⁹ Celá hmota objektu pak svým horizontálním členěním a vhodným výběrem plášt'ového obkladu⁵⁰ pracovala s historicky danou drobnou parcelou a jejím nejbližším okolím. Dnes můžeme pouze litovat, že se tento návrh, který sama architektka pokládá za svůj nejzdařilejší projekt obchodního domu, nedočkal svého provedení.⁵¹ Odpovědnost za tento fakt nesou především tlaky politických kádrů. Těm se architektčin návrh zdál nedostatečně reprezentativní a nesplňoval jejich představu obchodního domu, jakožto nové dominanty města. Realizace návrhu od Žertové byla tedy odložena a roku 1975 svěřena již zmíněnému architektovi Zdeňkovi Sklepkovi.

3.3.2. Návrh obchodního domu na Národní třídě

V roce 1971 byla ředitelstvím obchodního domu Prior a ministerstvem obchodu vypsána soutěž na výstavbu nového obchodního domu na rohu Národní třídy a Spálené ulice. Krom předního pražského architekta Karla Pragera a jeho týmu Gama⁵² bylo k soutěži přizváno další pět špičkových kolektivů. Mezi nimi i Růžena Žertová, která se do projektu zapojila společně se svým ateliérovým vedoucím brněnského SPÚO, Zdeňkem Řihákem. Dalšími oslovenými byli César Grimmich a Jaromír Liška z pražské SPÚO, slovenský vizionář Ivan Matušík z bratislavského ŠPÚO a tým libereckého ateliéru SIAL.

Projekt posledně jmenovaného kolektivu, přihlášeného ve složení Miroslav Masák, John Eisler a Martin Rajniš, se nakonec, i přes vysokou konkurenci a nezkušenost mladých architektů, stal návrhem vítězným. Stalo se tak, mimo jiné, díky jejich schopnosti pohotově

48http://jihlava.idnes.cz/jihlavsky-prior-mezi-kasnam-i-nakonec-zustal-jen-na-papire-p3g-/jihlava-zpravy.aspx?c=A110321_1552417_jihlava-zpravy_bor, vyhledáno 2.6.2011

49 GAJDOVÁ 2010, 6

50 Kombinace skla a kamenného obkladu měla zajistit zjemnění robustnosti nové stavby.

51 Rozhovor s Růženu Žertovou dne 23.6.2011

52 www.sukm.cz/Orlovna/Prager/arch_merger.doc, vyhledáno 8.5.2010

reagovat na nejprogresivnější architektonické směry Západu, především pak na hnutí high tech a hnutí neofunkcionalismu.⁵³

Růžena Žertová pro exponovanou parcelu navrhla objekt o obdélníkovém půdorysu s rozlehlým atriem v jeho centru. Vnější stranu tvořila do výšky druhého patra sahající skleněná výkladní skříň. Zbývající plocha byla, až na krajní pole na Národní třídě a vystupující hmotu ve Spálené ulici, bez okenních otvorů. Jednolitost plochy byla dělena především pomocí vertikálního reliéfu a horizontálního obkladu. Autorka, podle informací ze svého osobního archívu skončila v soutěži na druhém místě,⁵⁴ kvalitou tohoto návrhu nedosáhla originality a novátorství předešlých projektů⁵⁵ a bohužel nepředčila ani návrhy svých kolegu, z nichž vedle vítězného návrhu vynikal pak především ten od slovenského ateliérů pod vedením Ivana Matušíka.

53 <http://www.zastarouprahu.cz/ruzne/maj2.htm>, vyhledáno 8.10.2010

54 GAJDOŠOVÁ 2010, 64

Tato informace se kryje s informací uveřejněné v monografii Ivana Matušíka, který tvrdí, že v nejužším soutěžním kole se utkal právě jeho (bratislavský) ateliér, s ateliérem SIAL.

55 Zejména OD Pardubice a OD Ústí n.L.

4. Obchodní dům Honrád

Košice byly odjakživa přirozenou metropolí východního Slovenska. Strategická poloha situovaná mezi maďarskými, ukrajinskými a polskými hranicemi určila město již ve 13. století za jednu z hlavních obchodních a kulturních tepen regionu. K nejprogresivnějšímu vývoji města však došlo až o několik století později, a to v polovině 20. století. Za nebývalým rozvojem během padesátých let stál především vznik největšího hutnického podniku na Slovensku VSŽ Košice v roce 1958.⁵⁶ Ten během několika málo následujících let zvýšil počet obyvatel na víc než čtyřnásobek a vytvořil z města ekonomickou chloubu státu. Kromě hutnického podniku byl tento rychlý nárůst obyvatel umocněn také založením dvou nových košických univerzit.⁵⁷ Vysoké školy přivedly do města řadu mladých lidí, kteří se zde často i usadili. Město se muselo v důsledku takových okolností začít přizpůsobovat a rozvíjet. Proto začala výstavba nových bytů a v návaznosti na to samozřejmě i rozšíření kulturní a občanské vybavenosti, k níž patřila i stavba nového obchodního centra.

První snahy o vybudování obchodního domu, který by pokryl alarmující nedostatek obchodní nabídky města, začaly již roku 1956, kdy se vypracovávaly první dokumenty dokazující účelnost a potřebu stavby. Avšak z důvodů organizačních změn v podniku byl celý projekt na několik let pozdržen. Projektová dokumentace byla schválena 7. 10. 1963.⁵⁸ K samotné stavbě, započaté asanací 12 stávajících budov, došlo až koncem roku 1966.⁵⁹ Pro objekt bylo v rámci dobových urbanistických trendů vybráno místo v samotném centru města⁶⁰, tedy na Kasárenském náměstí. Tuto lokalizaci vzala autorka v potaz a snažila se konstrukčním i fasádním řešením na své okolí navázat.

56 Původní název podniku byl Huko, tedy Hutnického kombináty, krátce po vzniku však byl přejmenován na dodnes známé VSŽ, tedy Východoslovenské železářny. Od r. 1990 až dodnes pak nese název U.S. Steel Košice.

57 V Košicích byla v roce 1952 založená Vysoká škola technická - dnes Technická univerzita a Vysoká škola ekonomická, v roce 1959 známá jako Univerzita P. J. Šafaříka.

58 KIŠ 1974

59 Provoz obchodního domu započal dva roky na to, v listopadu 1968.

60 KUSÝ 1976, 220

4.1. Konstrukce a exteriér stavby

Základní konstrukci stavby o prodejní ploše 6700 m² ⁶¹ tvořil železobetonový skelet o modulu 9 x 9 m, ⁶² s konzolou 3 m a obdélníkovým půdorysem 30 x 76 m, podélnou stranou navazující na starší zástavbu. Monolitčnost objektu byla přerušena rozšířením půdorysu v části suterénu a naopak jeho ústupem v nejvyšším, pátém patře objektu. Tímto ústupem v posledním patře se architektce podařilo plynule navázat na vedlejší funkcionalistický čtyřpatrový dům. Efekt začlenění stavby je ještě umocněn neobvyklým výběrem obvodového pláště, jenž je vytvořen z terazzových tvárnic o rozměru 50 x 50 cm, kterým bylo pokryto 1. – 3. patro budovy. Autorkou těchto tvárnic byla výtvarnice Jana Bartošová-Vilhanová, ⁶³ která se v následujících letech, svou pravidelnou účastí na výtvarném řešení realizací Žertové, stala jakousi architektčinou dvorní spolupracovnicí. Ačkoliv betonová struktura dlaždic stála v kontrastu s dobovým trendem maximálního odlehčení stavby, svým až renesančním pojetím ⁶⁴ skvěle zapadala do kontextu okolních historických staveb. Sošnost stavby ještě zdůrazňovalo přízemí budovy, tvořené hladkou, skleněnou výlohou. Ta měla za úkol, kromě propagace stále spíše nedostatkového zboží, politicky vychovávat kolemjdoucí občany tehdejšího socialistického Československa a informovat je o nejrůznějších společenských událostech a výročích. ⁶⁵

4.2. Interiér

Základní kámen vnitřního uspořádání domu byl suterén, který byl tvořen centrálním skladem s příjmem a přejímkou a technickým zázemím celé budovy, tedy centrální

61 Celková plocha stavby činila 14600 m² a obestavěný prostor 71000 m³.

62 Tento rozpon se stal standardem pro další typové stavby.

63 K této výtvarnici, která se stala dlouholetou spolupracovnicí Žertové, se mi bohužel nepodařilo získat další informace.

64 FUCHS 1969—Bohuslav FUCHS: Obchodní dom Prior v Košicích. In: Projekt XI, 1969, 12. „To znamená, že obalová stěna průčelí, která se normálně vyznačuje svojí lehkostí (kov nebo sklo), byla provedena v betonové struktuře, ve své podstatě přejeté z renesančních průčelí.“

65 HAVRÁNEK 2008

strojovnou, topením, chlazením trafostanicí a centrální regulací vzduchotechniky. Přízemí a 1. až 3. patro bylo určeno pro prodejnu. Vertikální komunikace do jednotlivých pater zajišťovaly eskalátory, schody a osobní výtahy. Čtvrté patro pak sloužilo pro personální zázemí obchodního domu. Nalezli bychom zde centrální šatnu pro zaměstnance, klubovnu, bufet, společenskou místnost nebo kancelář podnikového ředitelství.

Stejně jako v exteriéru, i v interiéru zůstávala návštěvníkovi tektonika domu částečně skryta. K tomu dojmu pomohla i dobová novinka - horizontální podhledy, které sloužily nejenom jako kryt stropní konstrukce, ale také v sobě ukrývaly odvod a přívod vzduchotechniky a zabudované zářivkové osvětlení.⁶⁶

Vnitřní zařízení domu pak bylo, jak ve svém článku pro časopis Projekt píše Bohuslav Fuchs, vybaveno podle úvodní projektové studie SPÚO OZAP Praha.⁶⁷ Bohužel autorka neměla již vliv na atypické zařízení čtvrtého patra. To bylo sice navrženo Igorem Valentou, ale nikdy nebylo realizováno. Zařízení pro tento prostor bylo nakonec vyprojektováno investorem, který bez schválení autora také změnil dispozice celého patra.

4.3. Zhodnocení

Při celkovém zhodnocení domu by mělo být hned v počátku vyzdvíženo několik faktů, které pomohou lépe pochopit a ocenit tuto stavbu. Za prvé je nutné zdůraznit, že se nejednalo pouze o architektčinu premiéru tohoto typu, ale šlo i o celorepublikovou novinku. OD Honrád totiž společně s bratislavským a plzeňským obchodním domem patří k takzvané první generaci těchto domů. Ty se do jisté míry staly prototypy následujících staveb na našem území. Dalším velkým plusem košického domu je jeho finanční stránka. Jak se píše v podnikové brožuře,⁶⁸ jednalo se o jednu z nejlevnějších a nejrychlejších staveb na našem území. OD Honrád také jako první ukázal architektčinu schopnost efektivní práce s prostorem a urbanistickým začleněním objektu do historického centra města.

Jak již bylo zmíněno, OD Honrád patřil do první vlny obchodních staveb na našem území. Tyto stavby tedy vznikaly bez přímých vzorů. Avšak při navrhování jejich

66 FUCHS 1969, 12–17

67 http://www.ozap.cz/o_spolecnosti-historie.html, vyhledáno 23.1.2011

68 KIŠ 1974

dispozičních i designových řešení naše ústavy spolupracovaly i s kolegy z okolních států, kteří řešili obdobnou problematiku.

Jistou paralelu především ve výtvarném pojetí stavby bychom poté našli u našich západních sousedů v Německu. Roku 1958 byl architekt Rhodem Helmutem z Düsseldorfu a jeho norimberským kolegou Haraldem Loebemannem navržen obchodní dům v západoněmeckém Duisburgu, který se stal prototypem budoucích západoněmeckých i východoněmeckých nákupních středisek. Jeho fasáda, tvořená z plastických kamenných rámců o rozměru 40 x 40 cm, pokrývala stejně jako u OD Honrád celou plochu stavby až na přízemí, jež bylo odlehčeno výlohou. Tento nápad se pak stal vzorem pro nejznámějšího nositele těchto fasád, a to obchodní domy řetězce Horten. Jejich autor, věhlasný představitel takzvané druhé moderny, německý architekt Egon Eiermann, tento Helmutův nápad rozvinul u svého projektu ve Stuttgartu.⁶⁹ Stavbu obložil keramickými dlaždicemi o rozměru 50 x 50 cm,⁷⁰ profilovanými do písmene H (H jako Horten). Tyto dlaždice, známé jako Hortenovi dlaždice,⁷¹ se pak začali používat i u dalších podnikových staveb a staly se jakýmsi symbolem podniku. Dlaždice byly vyráběny také z kamene či litého hliníku.

Pro úplnost informací ke košickému obchodnímu domu je ještě důležité přiblížit již zmíněnou stavbu Obchodního domu na Kamenném náměstí v Bratislavě. Jedná se totiž o vůbec první projekt tohoto typu v tehdejší Československu. Autorem stavby byl Ivan Matušík, který v roce 1960 v pouhých 30ti letech, vyhrál soutěž na celý nový projekt Kamenného náměstí, jehož součástí, mimo obchodního domu, byl i hotel Kyjev a administrativní budovy. Bratislavský obchodní dům Prior byl vystavěn na půdorysu rovnoramenného trojúhelníku o délce strany 76 m. Z toho důvodu je lidově nazýván „Trojúhelník“.⁷² Výstižně je stavba popsána v architektově monografii: *„Po výstavbě spojovací budovy představovala celková prodejní plocha 12000 m². Svou přehlednou dispozicí, odvážnou konstrukcí, perfektním vybavením a přesvědčivým architektonickým ztvárněním se obchodní dům zařadil mezi nejhodnotnější díla tohoto období*

69 <http://fassade.usterki-montaze.biz/hortenkachel.php>, vyhledáno 15.2.2011. Slavné se tyto dlaždice mj. staly skrz negativní reklamu. Stuttgartský Eiermannův obchodní dům byl totiž postaven namísto obchodního domu od Ericha Mendelsohna (autor ostravského OD Bachner). Jeho bourání r. 1960 vyvolalo bouřlivé reakce široké veřejnosti.

70 Tedy se stejnými rozměry, jaké měl OD Honrád.

71 Hortenkachel.

72 KUSÝ 1976, 220

na Slovensku.“⁷³ Není proto divu, že Matušík za tuto stavbu získal největší architektonické ocenění na Slovensku, Cenu Dušana Jurkoviče za rok 1969.

Pokus o srovnání tyto premiéry v navrhování obchodních domů by v míře kreativity a výtvarné zajímavosti pravděpodobně určil za vítěze projekt Ivana Matušíka. Ten hravostí svých detailů (závěsné šestiúhelníkové stropy, kosočtvercová žulová dlažba, otáčecí reklamní stožár atd.) lehce připomíná budoucí realizaci Žertové, pardubický Prior. Také svým celkovým uchopením a mimořádně zdařilou prací s kamenem skvěle zapadá do reprezentativního prostoru bratislavského náměstí. Košický dům je cenný především pro jeho konstrukční universálnost, kterou architektka uplatnila ve svých následujících stavbách a která se stala předlohou pro řadu typologických staveb na našem území.

73 MATUŠÍK 2003, 30

5. Obchodní dům Labe

Po předchozích dvou úspěšně realizovaných projektech obchodních domů na území Slovenska bylo arch. Žertové svěřeno vedení stavby na druhém konci republiky, konkrétně v severočeském Ústí nad Labem. Architektka byla tímto úkolem pověřena již kolem roku 1967, tedy v době, kdy ještě dokončovala stavbu OD v Michalovcích.

Stejně jako v předchozím příkladu i tentokrát se jednalo o stavbu ve městě zasaženém těžkým průmyslem.⁷⁴ Není na tom však nic překvapujícího. Právě těžký průmysl se totiž stal hlavním nositelem poválečného hospodářství celého sovětského bloku. Když pomíneme negativní vliv na životní prostředí, měl tento trend také vliv na celkovou tvář krajiny. Na okrajích Ústí nad Labem vznikly průmyslové zóny a vyrostla zde nová sídliště, která se měla stát novým domovem pro tisíce přichozích obyvatel.⁷⁵ Nedochozelo však jenom k rozpínání města, ale měnilo se i jeho jádro. Co nepohltila válka, to odstranily bagry, které vytvářely prostor pro nové objekty. Tragické válečné období zcela zpřetrhalo přirozenou kulturní kontinuitu. Namísto starých mnohdy cenných zástaveb, vznikaly nové objekty, které měly pokrýt poptávku rychle se rozvíjejícího města. Vedle kulturních či zdravotnických zařízení pak vyvstal i požadavek na nový obchodní dům.

Roku 1968 tedy byla zahájena stavba nového ústeckého obchodního centra. Realizací byl pověřen SPÚO Brno v čele s hlavní projektantkou Růženu Žertovou. Původní ambiciózní záměr dokončit stavbu již kolem roku 1971 se však stavebníkům nepodařilo naplnit. Důvodem tohoto neúspěchu byl jak nedostatečný počet pracovníků, tak i problémy se subdodavateli (především se zajištěním obvodového pláště) či personální změny v brněnském ústavu obchodu. Během vypracování zakázky odešlo z SPÚO Brno několik zaměstnanců včetně odpovědného projektanta ateliéru Piňose, rozpočtáře Rakušana a jiných. V roce 1970 z podniku SPÚO odešel i vedoucí střediska Hlavsa. Na závěr roku 1970 byl stanoven nový termín výstavby a to do 30.6.1973. Tento termín se

⁷⁴ V případě Ústí se pak jednalo především o průmysl potravinářský a chemický.

⁷⁵ Přicházely stovky mladých rodin z celé republiky. Kromě nich značnou část obyvatel tvořili občané z Rumunska, Slovenska a ze států Sovětského svazu, kteří tak nahradili tradiční, po r. 1945 odsunutou německou minoritu.

projektantům již podařilo splnit a stavba byla k 31.12.1973 předána investorovi. V termínu 1.7. 1973 až 30.3.1974 byla provedena montáž vnitřního zařízení a 1.4.1974 byl slavnostně zahájen provoz Obchodního domu Labe.

Obchodní dům Labe byl situován do vnitřní části města, mezi ulicemi Revoluční, Malá Hradební a mezi nádražím ČSAD. Na tomto místě byla vlivem dřívější přestavby pocíťována nedostatečná kapacita obchodní sítě nejvíce.⁷⁶ Jednalo se také o místo dostatečně reprezentativní. Dobový obchodní dům totiž nebyl chápán pouze jako místo směny a služeb, ale také jako politicky – ekonomický symbol. Byl nositelem perspektivy a prosperity státu. A tak byly tyto „novodobé tržnice“ stavěny především v samotných centrech měst, často bez jakékoliv návaznosti na okolí. Ta byla v některých případech dokonce nežádoucí. Sama architektka to pocítila i při svém jihlavském projektu.

V souvislosti s výstavbou OD Labe bylo nutno provést demolici stávajících objektů situovaných do ulice Revoluční a přiléhajících k dnešnímu autobusovému nádraží. Šlo vesměs o bytové a distribuční objekty. Jmenovitě se jednalo o domy číslo 9, 11, 13, 15, 17 a 19. Do demolice byla zahrnutá i čekárna nádraží ČSAD. Nová čekárna byla postavena ještě před započetí stavby OD a jejím investorem bylo podnikové ředitelství ČSAD. Před zahájením demoličních prací musela být provedena rekonstrukce trolejového vedení a rekonstrukce veřejného osvětlení, aby tato zařízení byla nezávislá na bouraných objektech. Vzhledem k faktu, že demolice probíhala v těsné blízkosti jak bytových, tak i prodejních objektů, jejichž statika byla během války narušena bombardováním, nemohli být stávající objekty na parcele OD odstřeleny, ale byly použity běžné metody a postupy.

Vyjma onoho urbanistického včlenění byla tato lokace vybrána také s přihlédnutím k vhodnosti půdního základu. V případě stavby tak rozsáhlého objektu, jakým obchodní dům bezesporu je, musel být vybrán terén dovolující dostatečné zatížení, tak aby nedocházelo k výskytu spodních vod, ani k propadům. Právě terén expandovaného místa, svým mírně svažitým a primárně jílovo-písčítým základem těmto požadavkům dokonale vyhovoval.

⁷⁶ KAISER/KAISEROVÁ 1995

5.1. Konstrukce a exteriér stavby

Samotný objekt, který pokrývá téměř polovinu parcely,⁷⁷ je pětipodlažním solitérním monoblokem o obdélníkovém půdorysu (96,5 x 30 m) založený na železobetonových monolitických patkách v modulu sloupů. Nosná ocelová konstrukce stavby, o rozponu 12 x 12 m,⁷⁸ s třímetrovým krakorcem po obvodu delších stran, ukotvena do dvou železobetonových jader v čelech stavby, byla kryta tradičně řešenou střechou s plynosilikátem, s odvětrávacími kanálky a pokrytá svařovanou lepenkou IPA s antireflexním nátěrem. Stropy jednotlivých podlaží tvořily ocelové plechy profilované ztužením ocelových roznášecích sítí a betonovou zálivkou. Vchody do objektu byly dle bezpečnostních směrnic dva, na obou delších stranách objektu. Vnitřní komunikaci objektu pak zajišťovaly jak jednoramenné eskalátory (zajišťující pohyb mezi 1. a 2. a 2. a 3. patrem), umístěné ve středu domu, tak i výtah se schodištěm v bočních věžích.

Jak je patrné z výše popsané konstrukce, jednalo se o dobře funkčně navrženou, ale ničím nevybočující kostru. Výjimečnou tvář obchodnímu domu vtiskla až fasáda. Při jejím navrhování se architektnou hlavní inspirací stala řeka – Labe. Odrazila se především v jejím plastickém a barevném ztvárnění.

Fasáda OD Labe byla navržena ze speciální slitiny hliníku a hořčíku⁷⁹ se zastavenými dvojskly. Na pevné části pláště pak byl použit tažený hliník se svislým panelovým dezénem. Bohatě vertikální členění pilovitého tvaru pláště částečně zastávalo funkci slunolamů. Mimo to se autorce tímto plastickým, až sošným členěním, podařilo objekt také opticky rozporcovat a dodat budově rytmus. Tím celek objektu působí méně monumentálně a strnule. Tomuto dojmu pomohlo i ztvárnění přízemí, které je celé obehnáno skleněnou výlohou a tvoří jakýsi sokl celé stavby - sochy. Čelní části železobetonových věží byly obloženy šedozelenými břidlicovými deskami, které ladily s hliníkovým pláštěm, a navazovaly na autorčin koncept inspirovaný řekou. Jak uvádí sama autorka v rozhovoru s historikem umění Martinem Krskem: *„Celá fasáda Labe měla evokovat barvu říční vody a právě břidlicový obklad tomu dodával zelené tóny, které voda*

⁷⁷ Druhá polovina pozemku byla vyhrazena pro parkovací prostor.

⁷⁸ Tento rozměr je vyhovující pro provoz prodejny takového rozsahu.

⁷⁹ Ta měla nejlépe odolávat agresivnímu ovzduší Ústecka.

*skutečně má.*⁸⁰

Na návrhu pláště arch. Žertová spolupracovala společně se expertem na průmyslové materiály, Zdeňkem Buřivalem. Již během realizace se však ukázalo, že se tato fasáda stane nejenom charakteristickým, ale také problematickým prvkem celé stavby. Hned zpočátku vyvstal problém s původním subdodavatelem, závodem Košice – Bočiar. Ten nebyl schopen zakázku realizovat a tak musel být najit nový subdodavatel. Tím se stal závod OK Ružomberok. Po detailním rozpracování výrobní části pláště na dílenské výkresy však bylo zjištěno, že původní předpokládaná cena navržená v průvodním plánu závodem Košice – Bočiar, se značně zvýší. V souvislosti návaznosti pláště na vzduchotechniku, elektroinstalaci, interiéry a také z důvodu zachování časového plánu a kvality stavby však nebyla jakákoliv změna možná.

Připomínky k opláštění se objevily i krátce po otevření obchodního domu, kdy byla fasáda kritizována pro nedostatečnou izolaci (zatékání dešťové vody v okenních pruzích). Ani tato kritika však nezpochybnuje správnost a vysokou uměleckou hodnotu této volby. Autorce se totiž podařila věc téměř zázračná, jelikož vytvořila vysoce originální dílo, které se nestalo vetřelcem mezi okolními stavbami, ale opět na něj citlivě a plynule navázalo. Jak upozorňují autoři jejího bulletinu, Oldřich J. Ševčík, Petr Pelčák, a Ondřej Beneš: „...zvolené řešení bylo architektonickým gestem, které v historickém jádru s citem, nedryáčnický podpořilo vertikality, gestem spoluutvářejícím kontext a svým estetickým účinkem zejména na delších stranách objektu artikulovalo monolit.“⁸¹

5.2. Interiér

Po vstupu do vnitřku stavby návštěvníka mile překvapí jakási hravost, s kterou, zcela systematicky, autorka pracuje. Celý objekt je totiž rozdělen do dvou propojených, částečně samostatných jednotek. Zatímco technické a provozní zázemí najdeme v postraních železobetonových věžích, sama prodejní plocha je umístěna do samotného centra objektu. V tomto přehledném rozdělení autorka pokračuje i ve vertikální rovině, když jednotlivá patra zařizuje do jisté míry jako samostatné jednotky. Každé podlaží totiž

⁸⁰ <http://www.usti-aussig.net/clanky/cist/nazev/87-ruzena-zertova-fasada-labe-mela-barvy-reky>, vyhledáno 12.12.2010

⁸¹ ŠEVČÍK/PELČÁK/BENEŠ 2009b

vlastní příruční sklad,⁸² sociální zázemí pro zaměstnance, úklidovou komoru, šatnu a kancelář vedoucího prodeje.

Prakticky přístup je znát i u výběru dlažby. Zatím co většina prodejní plochy je obložena keramickými deskami a pro schody pro zákazníky byl zvolen reprezentativní kámen, konkrétně žula (z té jsou vyrobeny i sokly u výloh v přízemí). Podlahy prostor určeným pro zaměstnance krylo především finančně nenáročné a lehce udržovatelné PVC.

Ocelové stropy všech podlaží byly pokryty hliníkovými lamelovými podhledy, pod kterými autorka nechala vést vzduchotechnické komory a trubky, jež zajistily topení, větrání a chlazení prostoru. Hlavním zdroj světla v prodejně pocházel ze zářivek 4 x 80 W vbudovaných do podhledů.

Rozložení a uspořádání jednotlivých pater OD Labe odpovídalo směrnicím podniku Prior, které byly nastíněny v kapitole věnované organizaci obchodních domů. Pro kompletnost informací k OD Labe, které je ústředním tématem mezi stavbami popisovanými v této práci, je vhodné na tomto příkladu podrobněji popsat, jak byli tyto pravidla použity v praxi.

Suterén objektu sloužil především pro centrální skladování a příjem zboží a jako technické zázemí celé budovy. Vjezd do suterénu byl zajištěn z Bílinské ulice, jednoproudovou dopravní cestou a příjem zboží se prováděl pěti rampami. Přijímané zboží se dělilo do tří kategorií a to na průmyslové zboží, nábytek a potraviny. Průmyslové zboží se vyskladňovalo jemu zvláště určenou rampu. Odtud šlo do hrubé přejímky, kde se vyřadily vadné kusy do skladu pozastaveného zboží a obalový materiál se odevzdal do skladu obalů. Dále se zboží posílalo do kvalitativní přejímky a odtud do skladu. Příjem potravin probíhal obdobně. Zboží se z potravinové rampy přesouvalo do příjmu a dále do skladu chlazených, mrazících či nechlazených potravin. Vadné zboží se vyřadilo a poslalo do skladu pozastaveného zboží. Obaly se dali, stejně jako u průmyslového zboží, do skladu obalů. Speciální sklad měly potraviny určené pro bufet a pivo. Doprava zboží do jednotlivých prodejen byla zajištěna čtyřmi nákladními výtahy s nosností do 2000 kg, při čemž jeden byl určen výhradně pro potravinářské oddělení. Mimo skaldových prostorů bylo v suterénu vybudováno již zmíněné technické zázemí celé budovy – tzn. strojovna vzduchotechniky a ústředního topení, trafostanice, kompresor, aj. Podlaha skladu byla

⁸² Podle návrhu bylo stanoveno, že prodejní oddělení bude zajišťovat nejenom prodejní, ale i skladovací činnost. Z tohoto důvodu byl v každém podlaží vyhraněný prostor pro příruční sklad.

zhotovena z tvrzeného asfaltu. Technické zázemí a zázemí pro zaměstnance bylo obloženo keramickou dlažbou, vyjma sídla vedoucího a řidičů, které bylo společně se schodištěm pokryto PVC.

V přízemí obchodního domu byl určen následující prodej zboží: formou samoobsluhy potravinářské zboží, kuchyňské, průmyslové a drogistické zboží. Dále železářské zboží, parfumerie, foto a kino potřeby. Hodinky, bižuterie a sklo byly organizovány formou pultového prodeje. Zásobování potravin a průmyslu bylo zajištěno výtahem ze suterénu, kde byl umístěn již zmíněný centrální sklad. Ostatní oddělení měla svůj příruční sklad. V přízemí byla situována také vrátnice, kočárkárna, telefonní ústředna s obsluhou a strojovna vzduchotechniky. Venkovní stěny přízemí byly lemovány výkladními skříněmi o celkové rozloze 102 m², z toho 75 m² bylo směřováno do strany autobusového nádraží a 27 m² do Revoluční ulice. Zbývající část stěny do Revoluční ulice tvořily průhledové výhledy do prostor samoobslužné prodejny a do úseku oddělení domácích potřeb.

Druhé patro bylo navrženo jako prodejna nábytku, bytového textilu a sportovních potřeb. Dále zde zákazník mohl nalézt oddělení hraček, elektrospotřebiče a osvětlovacích těles.

Třetí patro sloužilo především jako restaurační zařízení pro zákazníky i zaměstnance obchodního domu. Jednalo se o restauraci třetí cenové kategorie (jídlna se samoobsluhou). Většina částí tak byla úzce spjata s tímto zařízením. Byla zde navržena kuchyňka, umývárna, sklad, chladírna, aj. Krom restaurační části se ve východní části patra nacházely dílny, sklad materiálů a použitých dekorací a také kancelář ředitele se sekretariátem. V západní části se zase nacházela rozhlasová ústředna budovy.

Čtvrté patro bylo tradičně určené především pro centrální zázemí zaměstnanců.⁸³ Byla zde šatna a sociální zařízení pro zaměstnance potravin a průmyslu a také zde byla strojovna vzduchotechniky.

S výjimkou několika málo úseků prodejních oddělení, která byly vybaveny atypickým zařízením (kožešiny, nábytek, Čajka, restaurace apod.) byla ostatní oddělení zařízena typizovaným nábytkem ZU 2 od dodavatele DZP Praha. Podle vzpomínek arch. Žertové, které ve své diplomové práci zaznamenala Petra Gajdová, interiér navazoval na exteriér a byl laděn do šedé barvy.⁸⁴ Volněji pak bylo řešeno poslední patro OD Labe,

⁸³ Vyjma zaměstnanců suterénu. Ti mají šatny a příslušenství v suterénu.

⁸⁴ Toto barevné řešení potvrzuje i technická zpráva, která uvádí, že interiér by měl být laděn do šeda a jedné výrazné barvy.

kde sídlila jídelna, kavárna a kanceláře. Výtvarným řešením tohoto patra byli pověřeni Mojmír Böhm, Ladislav Špás a Ladislav Wene. Skleněnou stěnu s kovovými prvky před kavárnou vytvořila J.Bartošová-Vilhanová, která rovněž navrhla i kovovou fontánu uprostřed atria na střeše domu. Hlavní exteriérovou výzdobu pak vytvořil jeden z účastníků bruselského Expa 1958, Karel Kronych. Jednalo se o betonovo–keramickou sochu–Labe (místními lidmi lidově nazývaná „Nesmysl“) umístěnou u východní věže domu. Socha, jenž dnes stejně jako řada jiných soch ze socialistické éry, bojuje o svou existenci. Toto dílo určitě zaujme svým souladem se stavbou a zejména svým urbanisticky promyšleným provedením.⁸⁵

5.3. Zhodnocení

Pokud se zaměříme na konstrukci samotné stavby, hned na první pohled zaujme jasně určený prostor technického zařízení domu, posazený do postraní věží budovy a prodejní plocha, umístěná v ocelové konstrukci mezi těmito věžemi. Toto rozložení dispozice domu na hlavní, tj. „obsluhované“ a vedlejší tj. „obsluhující“ místnosti je známa především prostřednictvím tvorby Louise I. Kahna. Ten jej poprvé použil při navrhování malého objektu v lázních v Trentonu, vybudovaném mezi roky 1955 – 1956, a od té doby tomuto principu zůstal věrný.⁸⁶ Hlavní výhoda tohoto odčlenění malých technických či hygienických prostor na obvod či do rohů stavby tkví především v zachování ucelenosti a přehlednosti hlavního prostoru, tedy základních požadavků na moderní obchodní dům. Louise I. Kahn byl sice nejdůslednějším, avšak ne prvním propagátorem tohoto dispozičního systému. Již roku 1904 americký vizionář Frank Lloyd Wright postavil dnes již neexistující správní budovu Larkinových závodů, v nichž vyčlenil schodiště do samostatných kvádrových těles, umístěných na rozích domu.⁸⁷

Druhým prvkem stavby, na jehož možné inspirační vlivy či paralely by mělo být v této kapitole upozorněno, je hliníková fasáda, která svým materiálem a vertikálně

⁸⁵ <http://www.usti-aussig.net/clanky/cist/nazev/87-ruzena-zertova-fasada-labe-mela-barvy-reky>, vyhledáno 12.12.2010. „Obchodní dům se jmenoval Labe a ona ztvárňovala hladinu Labe. Zároveň tvořila součást urbanistického řešení křižovatky. Museli jsme respektovat provoz na křižovatce, tak to muselo být nezvykle nízké dílo, aby nevadilo výhledu řidičů.“

⁸⁶ HAAS 1980, 537

⁸⁷ HAAS 1980, 470

zubovitým uspořádáním, mající až šelmovitý výraz, odkazuje na průmyslovost města. Výběr materiálu, který jak bylo již výše zmíněno, byl vybrán speciálně pro vysoce zatížené prostředí kraje, však nebyl dobovou výjimkou. Od počátku šedesátých let⁸⁸ totiž můžeme pozorovat znovuzrození takzvané strojové estetiky, vycházející z předválečného obdivu pokroku, representovaného především novými vynálezy a průmyslovými stroji. Tato estetika se pak ve výrazu stavby projevovала technicistními prvky, kterých autor dosáhl především konstrukcí inspirovanou formou strojů v souznění se zcela obecně pouhou převahou kovu, jenž *automaticky vyvolává představu techniky a průmyslu*.⁸⁹ Právě u OD Labe využila autorka tohoto *strojového dekorativismu kovu*.⁹⁰ K dobové oblíbenosti kovu zajisté pomohl i jeho přirozený futuristický charakter, jenž stavbě propůjčoval ráz pokrokovosti a exkluzivity.

Nejbližší geografický a také výrazový odkaz na ústecký obchodní dům můžeme nalézt, stejně jako u košického domu, u našich západních sousedů v Německu (tehdejší NDR). OD Prior, zdejší obdoba spotřebního družstva „Centrum Warenhaus“, se vyznačovala jednotným kovovým, plasticky pojatým opláštěním, vytvořeným horizontálním řazením vystouplých mnohostěn. Tyto fasády, které se staly firemním designem východoněmeckých obchodních řetězců, byly vždy, stejně jako ústecká stavba, individuálně navrženy pro konkrétní budovu s ohledem na konkrétní místo a podmínky stavby. Nejvýraznější a nejpovedenější příklady těchto obchodních domů pocházejí z Drážďan, Magdenburgu, Suhlu či Berlína. Bohužel došlo u většiny z nich, přes protest odborné i laické veřejnosti, k nevhodnému zásahu do podoby či k úplné demolici.

Právě porovnání s obdobnými zahraničními stavbami umožní ještě více ocenit autentičnost a inovaci ústeckého obchodního domu. Vnitřní racionální uspořádání sice odpovídá typizačním požadavkům podniku Prior, přesto však se svým okolím koresponduje nejen v širším kontextu, ale i v dílčích detailech. Svě místo respektuje a vede s ním přímý dialog prostřednictvím barev, materiálů a tvarů. Dům nedrží pouze sám o sobě. Především drží s městem. Je s podivem, jak výrazně a zároveň přirozeně Žertová dokázala až do konce udržet základní ideu a s ní i kompaktnost výsledného výtvaru.

⁸⁸ HAAS 1970, 129

⁸⁹ HAAS 1980, 447

⁹⁰ HAAS 1970, 130. „Pokud jde o pouhé ztvárnění povrchu, dalo by se snadno říci, že máme co do činění s jakýmsi novým strojovým dekorativismem.“

6. Obchodní dům v Pardubicích

Nejznámějším architektním dílem je bezesporu pardubický Prior.⁹¹ Na rozdíl od předchozích obchodních domů byly podmínky stavby tohoto domu zcela rozdílné a to jak zadáním, tak i prostředím, do kterého měl nový objekt vzniknout. Město totiž bylo i přes svou průmyslovou současnost⁹² stále representováno především svou bohatou minulostí, jejíž hlavním nositelem je architektura. Tu starší zastupovaly především renesanční stavby, které zde nechal vystavět místní rod Pernštejnů, moderní architektura pak byla zastoupena celým ansámblem předních českých tvůrců první poloviny 20. století – Josefem Gočárem, Pavem Janákem, Antonínem Balšánkem a řadou dalších.

Jak již bylo zmíněno, pardubický dům nevybočuje pouze svou lokací, ale také průběhem svého vzniku. Ten ve své diplomové práci, jako první, podrobně popisuje Petr Klíma. Stejně jako u řady jiných projektů, tak také na pardubický dům vzniklo několik soutěžních studií, z nichž nejzajímavější a pro realizovaný návrh nejpodstatnější, byla ta od Anděly Drahašové⁹³ z pražské pobočky SPÚO. Jak bylo uvedeno na přední straně úvodního listu od Růženy Žertové, *projekt byl zpracován na základě prováděcího projektu Ing. arch. Drahašové a na základě výtvarného námětu na průčelí Ing. arch. Šrámkové a Ing. arch. „Zborowitze“ (správně Sborowitze).*⁹⁴ Podobu tohoto průvodního projektu, vycházející ze dvou úvodních studií a projektového úkolu, které Drahašová vypracovala v letech 1967 a 1968, pak dokládá několik negativů z archivu Sborowitze. Podle nich se jednalo o čtyřpodlažní železobetonový monolitický objekt se skeletem o modulu 9 x 12 m. Tvář domu do určité míry určili vystouplé hlavice sloupů (systém Vinš), které udávaly základní linku fasády, vyrobené z prefabrikovaných hurdiskových panelů.

Důvod neuskutečnění realizace projektu Drahašové byl zapříčiněn změnou dodavatele. Ten původní, Podzemní stavby Pardubice, nebyl schopný navržený skelet provést. Naštěstí se brzy podařilo nalézt nového. Stal se jím Průmstav Pardubice.

⁹¹ NÁBĚLEK 1976, 156–158. Generální projektant: SPÚO Brno; Investor: Generální ředitelství OD Prior/ Bratislava; Autor projektu: Ing. Arch Růžena Žertová; Dodavatel: Průmstav. N. p. Pardubice; Prodejní plocha: 6122 m² (z toho restaurace a bufet 480 m²); Skladová plocha: 3340 m²; Užitková plocha: 14663 m²; Kubatura: 70000 m³; Realizace 1970.

⁹² Pardubice byly, stejně jako předchozí zmíněná města, výrazně zasaženy těžkým průmyslem. Ty zde zastupovala především chemička Syntesia a fabrika TMS, zabývající se strojním průmyslem.

⁹³ Rozhovor s Růženou Žertovou dne 23.6.2010. Anděla Drahašová byla Žertové spolužačka a přítelkyně.

⁹⁴ GAJDOVÁ 2010, 47

S příchodem tohoto dodavatele však přišla i změna technologického řešení nosných konstrukcí, které měly být namísto původního železobetonu, zhotoveny z mnohem dražší a těžko dostupné oceli. *Vyvstal tedy požadavek na nový projekt, který by nejen respektoval použití jiného materiálu konstrukce, ale i předpokládaný rozpočet a plánovaný čas započítí výstavby.* Tyto kritéria v podstatě navedla vedoucího ústavu SPÚO, Jaromíra Sirotku k Růženě Žertové, která jako jediná *byla schopna všechny požadavky zvládnout a dovést projekt obchodního domu ke zdárné realizaci.*⁹⁵

A nemýlil se. Žertové a jejím spolupracovníkům se podařilo celý projekt vypracovat během neuvěřitelného jednoho roku. Tento fakt, vzniklý z nutnosti dodržení stanoveného termínu, pak nakonec pomohl „vyhnout se“ stranickým procesům a již roku 1970 započít realizaci projektu v jeho navrhované podobě.⁹⁶

Stavba byla započata v místě bývalých kasáren u křižovatky ulic Palackého a K polabinám, nedaleko náměstí Budovatelů, kde se následně mělo vybudovat nové společenské centrum s hotelem, kinem, kulturním zařízením a podobně. Tento velkorysý plán v podstatě odpovídal slovenskému modelu, kde byla výstavba nového obchodního domu součástí stavby celého nového kulturně společenského komplexu. Typický příklad takového komplexu najdeme například v Bratislavě, kde hotel Kyjev společně s obchodním domem Prior od arch. Matušíka společně s okolními stavbami tvoří *jedinečný nový architektonický soubor.*⁹⁷

6.1. Konstrukce a exteriér stavby

Základní konstrukci čtyřpodlažního objektu⁹⁸ tvořil ocelový skelet s modulem 9 x 9 m³, který se uplatnil ve všech podlažích. Konstrukční výška prodejní plochy⁹⁹ činila 4,5 m, tedy polovinu nosného skeletu. Tento poměr vytváří nejenom mimořádně funkční, ale pro návštěvníka i příjemný prostor.¹⁰⁰ Použití zadané oceli namísto obvyklého železobetonu umožnilo architektce přesnou práci s materiálem, což v podstatě pomohlo odkrýt tektoniku domu. Toto obnažení, pak dům zařadilo mezi takzvanou technicistní architekturu, jenž je

⁹⁵ GAJDOVÁ 2010, 48–49

⁹⁶ Rozhovor s Růženou Žertovou dne 23.6.2010.

⁹⁷ ŠEVČÍK/BENEŠ 2009, 61

⁹⁸ NÁBĚLEK 1973, 13

⁹⁹ Tedy přízemí, 1. a 2. patro.

¹⁰⁰ BARTOŠ 2006, 172

charakterizována převzetím inženýrského, tj. ryze racionálního postupu při řešení daných úkolů a vůlí dosáhnout estetického účinku objektů výlučně jejich optimálním řešením provozních a ekonomických.¹⁰¹ Meziskeletový prostor mezi průvlaky a sloupy byl poté vyplněn slepými cihlami nebo prosklenými panely, zasazenými do ocelového rámu.

Jak zde bylo uvedeno, dům na první pohled zaujme svou fasádou, která vůbec vyzývá svou přímostí. *Plášť objektu, který v tomto případě vyplňuje jednotlivá pole pohledového roštu nosné konstrukce, navrhla architektka z tenkostěnných ocelových panelů „krabicové konstrukce s výplní minerálních plsti“ a světle vyspárovaných vyzdívek z lícových cihel. Interiérovou vrstvu stěnových panelů tvoří dřevotřísková deska s tapetou. Pevná okna jsou zasklena do pryžových těsnících lišt, „otevřené části jsou sestaveny z hliníkových profilů“.*¹⁰² Toto důmyslné formativní řešení bylo zdůrazněno červeným nátěrem skeletu, který korespondoval s přirozenou barevností použitých cihel a zároveň přispíval k „pochopení celku“. A to jak ve smyslu stavby samotné, tak i v jejím širším okolí. Žertová, stejně jako u OD Labe, navázala na Rozehnalovskou tradici, a pojala dům jako „architektonickou skládačku“ vznikající v kontextu svého místa. Při výtvarném konceptu, kontrastně k racionální konstrukci, pracovala především emočně. K tomu, že vnější skelet dostane výrazně červený nátěr dospěla jak zpracováním své obecné představy obchodního domu – reklamního poutače. *„Chtěla jsem postavit dům, který člověka osloví, nenechá jej v klidu“*, tak i zcela intuitivně *„...., To, že stavba bude asociovat perník nebo dostihy, jsem věděla od začátku. Význění nebo pocit z domu máte ale spíš v podvědomí.“*¹⁰³ Výběrem cihlového výplňového obkladu tento červený skelet skvěle doplnila a zároveň jím navázala na okolní architekturu, pro kterou je neomítnutá cihelná vyzdívka až charakteristickým znakem.¹⁰⁴

Zajímavé je i porovnání pardubické fasády s předchozí ústeckou, ačkoli je přístup obou domů k plasticitě fasády v podstatě opačný. Ústecký vyniká skulpturálním tvarováním monolitické hmoty, zatímco pardubický dům získává svůj kultivovaný výraz geometrickým členěním různorodých materiálů do rovné plochy. Oba dva zároveň spojuje právě výrazná práce s „geniem loci“ každého z měst. Průmyslové, pochmurné Ústí nad Labem reprezentuje kovová šelma na odiv vystavující své ostré tesáky, zatímco

¹⁰¹ HAAS 1970, 127

¹⁰² KLÍMA 2010, 26

¹⁰³ KLÍMOVÁ 2009

¹⁰⁴ BARTOŠ 2006, 172

pohádkové Pardubice dostávají barevnou prostorovou grafiku,¹⁰⁵ výraznou a zároveň velmi přívětivou.

6.2. Interiér

Stejně jako u předchozích domů i u Pardubic se Žertová pokusila o „gesamtkunstwerk“, tedy o syntézu všech částí objektu do jednoho uceleného prostředí. Díky konečnému autorčinu dohledu zde můžeme pozorovat jednotné prolínání exteriéru a interiéru domu, a to v prostoupení vnější fasády do vnitřní strany stěnových panelů, transformovaných do dřevotřísky, jež posléze kryje tapeta. Vnitřní vybavení, zejména prostor třetího patra, do kterého byl navržen atypický nábytek přímo pro Žertovou, byl dalším pokračováním a dotažením záměru vytvořit celek. Konkrétně se jednalo o vybavení interiéru restaurace, bufetu, kadeřnictví, zasedací místnosti, haly, ředitelny a dětského koutku. V některých mobiliářích tohoto patra můžeme pozorovat i uplatnění osmiúhelníku, respektive zkoseného rohu pláště.¹⁰⁶ V ostatních prostorách byl užit typový, podnikem předepsaný nábytek OZAP.

Celý prostor objektu byl dovybaven povinnou uměleckou výzdobou,¹⁰⁷ na níž Žertová spolupracovala s osvědčenými výtvarníky. Mezi nimi samozřejmě nechyběla ani Jana Vilhanová – Barošová, která s architektkou spolupracovala od jejich počátků. Ta pro restauraci pardubického obchodního domu vytvořila zajímavě řešenou, plastickou stěnu, na které použila městský znak. Prostor pro uměleckou tvorbu byl vyhrazen i v atriu domu, které bylo upraveno pro konání nejrůznějších společenských akcí. Tady dostal prostor především autor ústeckého „Nesmyslu“, Karel Konych. Ten zde vytvořil jednak zajímavé nádoby na květiny a také osmiúhelníkovou plastiku.

6.3. Zhodnocení

Zatímco ústeckou stavbu jsem zařadila svým skulpturním pojetím kovové fasády pouze do tzv. strojního dekorativismu, pardubický dům už je plným zástupcem této

¹⁰⁵ KLÍMOVÁ 2009

¹⁰⁶ KLÍMA 2010, 29

¹⁰⁷ <http://www.vetrelciavolavky.cz/>, vyhledáno 4.5.2011. „...každá státní stavba (drtivá většina všech stavebních projektů) dala 1 až 4 % z celkového rozpočtu na „výzdobu.“

estetiky. Zadané užití oceli umožnilo díky jejím všestranným kvalitám, jakožto stavebního materiálu, v plné míře uplatnit to, o co se předtím snažili i tvůrci Máje,¹⁰⁸ tedy přiznat konstrukci a nechat ji vtisknout se do tváře domu. Tato přiznaná tektonika se pak projevila v těch částech domu, kde byly nosné části doplněné o nenosné prvky stavby, tedy v cihlové vyzdívce. V této souvislosti Petra Gajdošová upozorňuje na zajímavou paralelu mezi pardubickým domem a tvorbou anglických představitelů ocelového brutalismu, Alison a Petrem Smithson. Ti ve své stavbě školy v Hunstantonu, z let 1949–1954, stejně jako Žertová použili přiznanou konstrukci, vyplněnou neomítnutým zdivem. Při srovnávání těchto staveb však Gajdová upozorňuje na etický rozdíl tvorby, píše: „*Moderní regionalismus, který uplatňovali Smithsonovi, je v tomto případě „pouhým“ ohledem ke kontextu místa. Proti spojení stavby s novým brutalismem stojí i jeho odklon od symbolických významů.*“ Úkolem pardubického domu je především zaujmout, neodkazuje na vyšší poslání či symboly, ale přímo ukazuje co je jeho účelem. Jako samotné zboží či reklamní leták, dům svým barevným grafickým pojetím přímo navádí kolemjdoucí k útratě. K tomuto upozornění či upoutání pozornosti čelem k domu dopomáhá červený nátěr konstrukce a ocelové fasády. Žertová jejím použitím přímo rehabilitovala barvu v architektuře.¹⁰⁹ Jak cituje Klíma, Nábělka: „*Barva je nedílnou součástí, ba rovnocenným činitelem celého návrhu také skrze vyjádření tektoniky domu – v triádě tvar-materiál-barva „...přispívá k pochopení celku.*“ Výběr barvy je však ovlivněn i dalšími okolnostmi. Jak uvedla Petra Gajdová, Žertové stavba se vyznačuje „*ohledem ke kontextu místa*“, a právě červená byla pro architektku korespondující barvou k okolí města. Ten skvěle doplnilo i neomítnuté zdivo, které rovněž, jak již bylo zmíněno, reagovalo na výrazné pardubické stavby. „*Výzdívky z cihelného zdiva budovu rovněž vztahují k nedalekému pozdně funkcionalistickému nádraží, jehož fasáda je obložena cihelnými pasky, budově finančního úřadu a okresního soudu v Pardubicích od Ladislava Machoně (1931-32) a především objektu Winternitzových mlýnů od Josefa Gočára (1909-10) (72). Režné zdivo upomíná také na silnou regionální tradici české moderny vůbec – ať už to jsou zmíněné Novotného stavby v nedalekých Černožicích či Holicích, nebo Gočárovy realizace v Hradci Králové.*“¹¹⁰

Neuchopitelnou sílu domu pocítí každý návštěvník sám. Nejen skrz „pravdivou“

¹⁰⁸ Uvedl architekt Martin Rajniš na přednášce Kotvy – Máje, konané 15. března 2011 v prostorách VŠUP

¹⁰⁹ NÁBĚLEK 1973, 12–15

¹¹⁰ KLÍMA 2010, 40

fasádu, ale také přesnými geometrickými výpočty a citem pro prostor se Žertové podařilo vytvořit objekt plně funkční, příjemný a neuvěřitelně výtvarně působivý. Tuto skutečnost ostatně dokazuje i fakt, že ještě před svým dokončením byla stavba oceněna v mezinárodní soutěži konané v uruguayském Montevideu, v kategorii realizované stavby.

Závěr

Během několikaletého působení ve Státním projektovém ústavu obchodu se Růženy Žertové podařilo nejenom vybudovat si pozici uznávané projektantky, ale především navrhla a vyprojektovala řadu obchodních domů, které se svou kvalitou a uměleckým ztvárněním vymykají českému standardu a jsou schopny konkurovat i špičce soudobé zahraniční architektury. Jak jsem ukázala na několika příkladech, zdaleka se nejedná pouze o její nejnámější stavbu, obchodní dům v Pardubicích, který se svou odvážnou, přesto však vnímavou prací s barvou i materiálem zařadil do učebnic architektury. Osobně vysoce oceňuji i obchodní dům Honrád v Košicích, který ač byl typologickou premiérou, naplnil nejenom své funkční požadavky a stal se tak vzorem pro následující obchodní domy, ale zároveň i citlivě reagoval na své historické okolí. Architektka tak dokázala, že i u tak výrazných staveb, jakými obchodní domy dozajista jsou, lze docílit efektního účinku bez toho, aby byla narušena urbanistická jednotu. Tento um se ostatně Žertová naučila již během svého studia u profesora Bedřicha Rozehnal. Ten dával mimořádný důraz na zařazení objektu do struktury města, nejenom skrz své umístění, ale především pak návazností na určitá lokální specifika. Rozehnalovými pravidly se architektka řídila i u své první české realizace, obchodního domu Labe v Ústí nad Labem. Ačkoliv se jedná o stavbu umístěnou do drsného prostředí industrializovaného města, Žertová ji dokázala především díky originální fasádě dát výraz až poetický. Právě výtvarné řešení opláštění považuji u všech zmíněných obchodních domů za nejocentelnější prvek. Skrz ně totiž autorka ukazuje nejenom již zmíněný smysl pro včlenění stavby do městského kontextu, ale také zde dostává největší prostor její řemeslný talent.

Všechny obchodní domy Růženy Žertové také charakterizuje architektčin smysl pro řád, který stavbám dodává nutnou přehlednost a funkčnost. Kombinace racionálního přístupu s přirozeným uměleckým cítěním architektky, pak vytváří pozoruhodně kompaktní celek, vynikající svou komfortností a originalitou.

V závěru bych ještě ráda upozornila na to, že ačkoliv jsou obchodní domy od Růženy Žertové unikátními díly, nejedná se o osamocený jev. V průběhu sepisování této práce jsem narazila na několik dalších, stále hlouběji neprozkoumaných, rozhodně

však ne nezajímavých dobových staveb, které by si svou pozornost jistě také zasloužily. Za všechny bych jmenovala například OD Prior v České Lípě od Zdeňka Řiháka. Mimo architekturu mě pak nejvíce zaujala práce architektčina spolupracovníka, sochaře Karla Kronyha. Podnětů tato doba nabízí vskutku požehnaně. Podle mého názoru je éra 60. a 70. let pro dnešní historiky umění skutečnou výzvou. Dává jim totiž šanci setkat se a spolupracovat přímo s tvůrci a také zasáhnout do průběhu mizení původní tváře jejich děl.

Seznam literatury

BARTOŠ 2006—Štěpán BARTOŠ: Kaleidoskop tvarů: Století moderní architektury v Pardubickém kraji. Pardubice 2006

DČVU VI/1—Dějiny českého výtvarného umění IV/1. Rostislav ŠVÁCHA/ Marie PLATOVSKÁ(ed.). Praha 2007

FUCHS 1969—Bohuslav FUCHS: Obchodní dom Prior v Košicích. In: Projekt XI, 1969

GAJDOVÁ 2010— Petra GAJDOVÁ: Architektka Růžena Žertová (diplomová práce na Filosofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně). Brno 2010

HAAS 1970—Felix HAAS: Architektura strojového okouzlení. In: Architektura ČSR XXIX, 1970

HAAS 1980—Felix HAAS: Architektura 20. století. Praha 1980

HAIMANN 1971—Petr HEIMANN: Park Hotel Nový Smokovec. In: Architektura ČSR. 1971

HAVRÁNEK 2008—Vít HAVRÁNEK(ed.): Bruselský sen – československá účast na Expo 58 v Bruselu a životní styl 1. poloviny 60. let. Praha 2008

Jednotná organizácia riadenia a prevadzky obchodných domov Prior— Jednotná organizácia riadenia a prevadzky obchodných domov Prior. 1973

JENDREJÁK 1965—Ludovít JENDREJÁK: Nákupné střediska, obchody. In: Projekt VII, 1965

KAISER/KAISEROVÁ 1995—Vladimír KAISER/Kristina KAISEROVÁ (ed.): Dějiny města Ústí nad Labem. Ústí nad Labem 1995.

KIŠ 1974—Karol KIŠ: 20 rokov obchodných domov vo východoslovenském kraji. Košice 1974.

KLÍMA 2010—Petr KLÍMA: Obchodní domy Prior: dvojitá sonda do architektury 60. a 70. let 20. století (diplomová práce na Uměleckoprůmyslové škole v Praze). Plzeň 2010

KLÍMOVÁ 2009— Barbora KLÍMOVÁ: Rozhovor s Ing. arch. Růženu Žertovou. Brno 15.3.2009

KOUBOVÁ 2010—Kateřina KOUBOVÁ: První česká samoobsluha vznikla před 50 lety. In: MFDnes, http://ekonomika.idnes.cz/ekonomika.aspx?r=ekonomika&c=A050527_195923_ekonomika_miz, vyhledáno 12.12.2010

KUSÝ 1976—Martin KUSÝ: Architektúra na Slovensku 1945-1975. Bratislava 1976

MASÁK 2006—Miroslav MASÁK: Tak nějak to bylo. Praha 2006

MATUŠÍK 2003— Ivan MATUŠÍK: Ivan Matušík: život s architekturou. Bratislava 2003

NÁBĚLEK 1973—Stanislav NÁBĚLEK: Farba se vracia, In:Projekt XV, 1973

NÁBĚLEK 1976—Stanislav NÁBĚLEK: Obchodní dům v Pardubicích. In: Architektura ČSSR XXXV, 1976

PECHAR 1979—Josef PECHAR: Československá architektura 1945-1977. Praha 1979

PELČÁK 2009a—Petr PELČÁK: Bedřich Rozehnal. Brno 2009

PELČÁK 2009b—Petr PELČÁK: Ernst Wiesner. Brno 2009

SKLEPEK 1985—Zdeněk SKLEPEK: Obchodní dům Prior v Jihlavě. In: Architektura ČSR. 1985

SMRČKA 1960—Vladimír SMRČKA (ed.): Velkoprodejny se samoobsluhou. Praha 1960

STARZYCZNÁ/STEINER 2000—Halina STARZYCZNÁ/Jan STEINER(ed.): Maloobchod v českých zemích v proměnách let 1918-2000. Karviná 2000

ŠEVČÍK/BENEŠ 2009a—Oldřich ŠEVČÍK/Ondřej BENEŠ(ed.): Architektura 60. let, „Zlatá šedesátá léta“ v české architektuře 20. století. Praha 2009

ŠEVČÍK/PELČÁK/BENEŠ 2009b—Oldřich ŠEVČÍK/ Petr PELČÁK/Ondřej BENEŠ: Růžena Žertová, Bulletin, Česká komora architektů, <http://www.cka.cc/ostatni/bulletin/3-2009/view>, vyhledáno 3.7.2010

Typizace prodejen v NDR—Typizace prodejn v NDR/zpracoval autorský kolektiv střediska vědeckotechnických informací při společnosti pro podnikové poradenství v obchodě. Berlín 1976

URLICH 2006—Petr URLICH: Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků. Praha 2006

VEBR 1980—Jaroslav VEBR: Soudobá architektura ČSSR. Praha 1980
Stavební archiv magistrátu Ústí nad Labem. Karton 2292